

ГЛАВА VI

РОЗВИТОК ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

Сутність соціального страхування та його місце в системі соціального захисту. Соціальний захист – це комплекс законодавчо закріплених державою фінансових гарантій, що протидіють дестабілізуючим життєвим факторам (інфляція, спад виробництва, економічна криза, безробіття тощо) [8].

Основними елементами системи соціального захисту є:

- 1) встановлення допустимих параметрів життя (розміру прожиткового мінімуму, мінімальної пенсії, соціальної допомоги);
- 2) захист населення від зростання цін і товарного дефіциту для гарантованого забезпечення прожиткового мінімуму громадянам;
- 3) вирішення проблеми безробіття і забезпечення ефективної зайнятості, перепідготовка кадрів;
- 4) пенсійне забезпечення (людей похилого віку, осіб з інвалідністю, сімей, що втратили годувальника);
- 5) утримання дитячих будинків, інтернатів, будинків для людей похилого віку тощо;
- 6) соціальні трансферти (допомога з безробіття, одноразові чи щомісячні виплати на дітей, з материнства, з хвороби та інших причин, житлові субсидії тощо);
- 7) соціальне обслуговування (надання соціальних послуг окремим категоріям громадян та ін.);
- 8) надання необхідної медичної допомоги тощо [5].

У багатьох країнах світу функціонує система взаємодоповнюючого соціального захисту, що містить у собі:

- державне соціальне забезпечення;
- корпоративні соціальні програми;
- індивідуальне (особисте) страхування.

В теорії фінансів відомі чотири моделі соціального захисту:

- соціально-демократична модель скандинавських країн (держава бере на себе значну частку відповідальності за соціальний захист населення);

- неоліберальна модель (США) (проблеми щодо соціального захисту між підприємцями і найманими працівниками розв'язуються переважно за участю профспілок);

- неоконсервативна модель (Німеччина) базується на змішаному державно-приватному розв'язанні соціальних проблем (відповідальність окремого підприємця замінена системою обов'язкової колективної відповідальності під контролем держави);

- система Бевериджа (Англія, Ірландія), за якої головним завданням держави є захист мінімальних доходів громадян [9].

Варто відзначити, що нинішня система соціального захисту населення в Україні найбільшою мірою відповідає німецькій моделі.

В системі соціального захисту населення виокремлюють наступні основні складові:

- соціальне забезпечення;
- соціальна допомога;
- соціальне страхування.

Невід'ємною складовою системи соціального захисту є соціальне страхування. Останнє являє собою механізм фінансового відшкодування фізичним особам певних життєвих ризиків: тимчасової втрати працездатності, старості, інвалідності, втрати годувальника.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування –

це система заходів, обов'язків і гарантій, що передбачає надання соціального захисту населенню за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страхових внесків роботодавцями і громадянами, а також із бюджетних і інших джерел, передбачених законодавством.

Соціальне страхування включає лише соціальні види ризику, його мета – страховий захист саме цих видів ризику, таких як втрата працездатності через хворобу, нещасний випадок, старість, втрата роботи тощо [4].

Зазначені види ризику мають масовий характер, є соціальними, бо визначаються головним чином соціальними умовами і, як правило, від кожної окремої людини не залежать. Цей ризик враховується заздалегідь, і пов'язані з ним фінансові витрати розподіляються між усіма учасниками страхування.

В узагальненому вигляді місце соціального страхування в системі страхового захисту представлено на рис. 6.1.

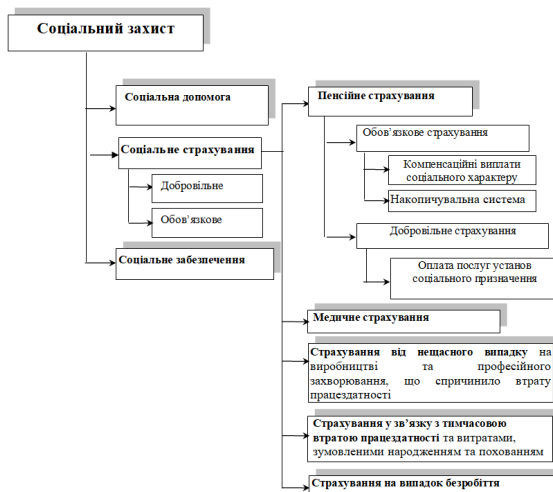

Рис. 6.1. Місце соціального страхування в системі соціального захисту

Джерело: сформовано авторами

Таким чином, загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянином, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Соціальне страхування відображає економічні відносини, що виникають у процесі розподілу та перерозподілу ВВП шляхом формування фондів грошових коштів та їх використання для забезпечення громадян у старості, на випадок постійної чи тимчасової втрати працездатності, безробіття, підтримки материнства, а також з охорони здоров'я [2].

Чинним законодавством України передбачені такі види загальнообов'язкового державного соціального страхування:

- 1) пенсійне страхування;
- 2) медичне страхування;
- 3) страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, зумовленими народженням і похованням;
- 4) страхування від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань, що спричинили втрату працездатності;
- 5) страхування на випадок безробіття.

Завданням законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування є встановлення гарантій щодо захисту прав та інтересів застрахованих осіб на фінансове забезпечення у разі втрати трудового доходу внаслідок настання універсальних

страхових ризиків.

Соціальне страхування є фундаментальною основою державної системи соціального захисту населення, що уможливорює матеріальне забезпечення і підтримку непрацездатних громадян за рахунок фондів, сформованих працездатними членами суспільства [1].

Дане поняття охоплює різні форми суспільного (державного, обов'язкового і добровільно-суспільного) страхування населення від різного роду ризиків, пов'язаних з втратою роботи, працездатності і доходів.

Необхідність соціального страхування зумовлена такими причинами:

- наявністю осіб, які, з огляду на певні обставини, не беруть участі в суспільно-корисній праці, отже, не можуть за рахунок заробітної плати підтримувати своє життя;
- наявністю громадян, які є дієздатними, але не мають можливості реалізувати цю дієздатність.

Соціальне страхування є важливою складовою соціального захисту населення. Саме в умовах трансформації економічних підвалин суспільства соціальне страхування забезпечує не тільки грошові виплати у разі настання страхових випадків, а й створює правові та економічні умови для стимулювання ефективної праці. Завдяки ньому створюється система фінансових відносин, яка об'єктивно впливає із функцій демократичної держави з соціально орієнтованою економікою ринкового типу.

Соціальне страхування передбачає такі важливі види економічної підтримки громадян, як грошові виплати, компенсація, витрати на лікування, реабілітацію, перепідготовку та перекваліфікацію, а також профілактику.

Соціальне страхування здійснюється одночасно з соціальною допомогою та соціальним забезпеченням як важливими формами соціального захисту громадян, однак відрізняється від них джерелами формування фінансових ресурсів, принципами їх організації, видами та формами виплат грошових коштів.

Фінансовий механізм соціального страхування в узагальненому вигляді представлений на рис. 6.2. Як видно із його даних, ключовим завданням даного механізму є фінансове забезпечення застрахованих осіб у випадках настання страхових ризиків.

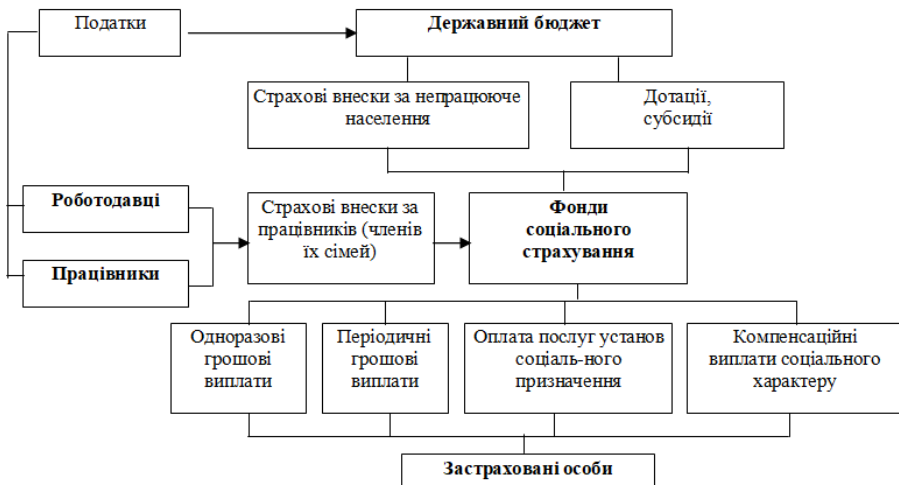

Рис. 6.2. Фінансовий механізм соціального страхування

Джерело: сформовано авторами

Нині в Україні система державного соціального страхування складається з пенсійного страхування, страхування з тимчасової втрати працездатності, страхування на випадок безробіття та страхування від нещасного випадку на виробництві. В найближчій перспективі передбачається запровадити обов'язкове медичне страхування.

Соціальне страхування – гарантована державою система заходів щодо забезпечення громадян у старості, на випадок захворювання, втрати працездатності, підтримки материнства та дитинства, а також з охорони здоров'я членів суспільства в умовах безплатної медицини.

У соціально-політичному аспекті соціальне страхування є способом реалізації конституційного права громадян на матеріальне забезпечення у старості, у випадках хвороби, повної або часткової втрати працездатності або ж за браком такої від народження, при втраті годувальника, при безробітті.

Соціальне страхування покликане виконувати такі функції:

- формування грошових фондів, з яких покриваються затрати, пов'язані з утриманням непрацездатних та осіб, що, з огляду на обставини, не беруть участі в трудовому процесі;
- забезпечення чисельності та структури трудових ресурсів;
- скорочення розриву в рівнях матеріального забезпечення працюючих та непрацюючих громадян;
- сприяння вирівнюванню життєвого рівня різних соціальних груп населення, не залучених до трудового процесу.

Система соціального страхування складається з двох рівнів:

- перший – пов'язаний з відновленням та збереженням працездатності працівників;
- другий – має гарантувати матеріальне забезпечення громадянам, які втратили працездатність або не мали її.

Матеріальною основою для виконання цих завдань виступають певні фонди з характерними для них напрямками використання коштів.

Організація системи соціального страхування базується на засадах:

- загальність соціального страхування в основному за рахунок засобів підприємств, організацій та держави;
- оптимальне поєднання інтересів суспільства, підприємств і громадян при використанні коштів соціального страхування;
- управління соціальним страхуванням через організації працюючих.

Таким чином, соціальне страхування є важливою складовою частиною соціального захисту населення, центром якого є людина та її потреби, а якість їх задоволення впливає на соціально-економічний розвиток держави.

Соціальне страхування створює умови для відтворення робочої сили та захисту громадян у разі виникнення певних страхових випадків: втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття, нещасного випадку на виробництві, догляду за дитиною, вагітності та пологів тощо.

Система соціального страхування включає в себе соціальні, економічні, фінансові та правові аспекти.

Соціальні аспекти полягають у створенні всеосяжної та універсальної системи захисту всіх верств населення від усіх чинників нестабільності. Наявність такої системи свідчить про ефективну соціальну політику держави, спрямовану на задоволення потреб громадян.

З економічної точки зору соціальне страхування виступає важелем перерозподілу грошових коштів у суспільстві та пов'язане з розвитком економіки. Зміцнення економіки впливає на зростання доходів підприємств, організацій, а разом з тим і збільшення розміру страхових внесків.

Соціальне страхування впливає на підвищення ефективності

діяльності підприємства через матеріальне забезпечення та охорону здоров'я працівників. Воно створює необхідні економічні передумови для збереження працездатності економічно активної частини населення, а в певних випадках забезпечує виплату соціальної допомоги у разі втрати працездатності внаслідок загального захворювання, нещасного випадку на виробництві чи професійного захворювання.

З правової точки зору соціальне страхування є системою юридичних норм, які регулюють соціальний захист населення при виникненні страхових випадків, передбачених законодавством.

Соціальному страхуванню властиві розподільна та контрольна функції.

Розподільна функція реалізується у формі руху грошових коштів:

- між окремими державними соціальними фондами;
- між бюджетами та соціальними фондами;
- шляхом виплати пенсій, соціальних допомог фізичним особам;
- шляхом направлення коштів на утримання органів управління;
- шляхом інвестування у цінні папери тощо.

Суб'єктами розподілу є держава, суб'єкти господарювання – страхувальники, фізичні особи – застраховані. Об'єктом розподілу виступає валовий внутрішній продукт (ВВП), створений у суспільстві за рік.

У процесі розподілу ВВП роботодавці та фізичні особи сплачують внески на соціальне страхування у державні цільові фонди. У системі загальнообов'язкового державного соціального страхування всі працівники зобов'язані брати участь у формуванні

соціальних страхових фондів, сплачуючи встановлені внески.

Цільові фонди як самостійні фінансові системи створені за кожним видом страхування. Розміри соціальних виплат залежать від внеску застрахованого, а часто і від його заробітку. Поряд із орієнтацією на індивідуальні внески в системі соціального страхування мають місце елементи солідарного перерозподілу.

Контрольна функція здійснюється у формі фінансового контролю за рухом грошових коштів. Вона забезпечує повне та своєчасне надходження коштів до соціальних фондів та їх цільове використання згідно з плановими завданнями. Контроль проводиться з метою перевірки дотримання суб'єктами розподілу чинного законодавства та узгодження суспільних, колективних та приватних інтересів у державі.

Державне соціальне страхування тісно пов'язане з державними цільовими фондами та державним бюджетом, кошти яких є джерелами фінансування соціальних виплат.

Недержавне соціальне страхування може проводитися суб'єктами підприємницької діяльності (страховими товариствами, недержавними пенсійними фондами тощо). Окремі суб'єкти розподілу взаємодіють між собою, і ці відносини опосередковуються рухом фінансових ресурсів.

Управління коштами соціального страхування здійснюють фонди, створені за окремими видами страхування.

Формами використання засобів соціального страхування є грошові виплати; пільги; фінансування послуг.

Таким чином, соціальне страхування є особливою сферою страхування – внаслідок того, що мета його не локалізація ризику, а вкладення фінансових ресурсів для одержання певної вигоди чи послуги в майбутньому.

Із фінансового погляду, соціальне страхування являє собою процеси вкладення ресурсів, їхнє накопичення, перетворення в капітал, одержання доходу й повернення вкладених коштів у майбутньому в обумовлений страховим договором термін. При цьому не відбувається перерозподілу фінансових ресурсів, вони надаються для тимчасового користування.

Загалом, згідно зі страховою практикою, соціальне страхування називається страхуванням капіталів і страхуванням рент. Соціальним воно називається тому, що безпосередньо пов'язане з життєвими інтересами громадян і впливає на його соціальні гарантії та рівень матеріального добробуту.

Страхування капіталів передбачає створення капіталів більшої вартості. Тут в основному мають місце такі види страхування, як змішане страхування життя, страхування дітей, страхування до одруження тощо.

Страхування ренти передбачає виплату обумовленої договором суми у вигляді регулярних або періодичних виплат. До цієї групи належать пенсійне й медичне страхування.

Розмір страхових внесків залежить від розміру страхової суми і тарифної ставки, яка в свою чергу залежить від віку застрахованого, а також від строку страхування. Страховий внесок може бути сплачений водночас, щорічно, щоквартально або щомісячно готівкою чи безготівково.

Отже, соціальне страхування є невід'ємною складовою фінансової системи та важливим елементом соціального захисту населення.

Специфіка будь-якого страхового механізму полягає у створенні цільових фондів фінансових ресурсів для захисту майнових інтересів учасників цих фондів. Фонди соціального

страхування за своїм економічним змістом мають ту ж страхову природу. При цьому соціальний їх характер приносить певні особливості в їх організацію та практичне функціонування:

- обов'язкова участь роботодавців у сплаті страхових премій;
- встановлення певних «обмежень» з метою реалізації принципу соціальної солідарності та еквівалентності між внесками та виплатами;

- визначення розмірів, порядку розрахунку внесків і виплат та інших істотних умов страхування здійснюється на основі законодавчих норм;

- наявність обов'язкової відповідальності держави за фінансову стійкість і платоспроможність системи соціального страхування, що включає надання державних дотацій та субсидій;

- підконтрольність діяльності фондів органам державної влади.

Якщо спочатку фінансова участь держави у соціальному страхуванні не передбачалася, то з часом – в силу соціальних і політичних чинників – держава була змушена підключитися до фінансування страхової системи, що визначалося такими обставинами:

- необхідністю вносити страхові внески за ті категорії населення, які не мали трудового доходу, але потребували соціальної допомоги;

- наданням додаткових коштів для соціальних виплат в підвищених розмірах тим громадянам, які в силу специфіки своєї праці і соціального становища вимагали більш високих соціальних гарантій;

- зобов'язаннями державного регулювання соціального страхування, що передбачало пряме дотування системи із

держбюджету – при обґрунтованій нестачі власних коштів.

Досягнення соціальної стабільності вимагає додаткового перерозподілу доходів у системі соціального страхування не тільки у відповідності з дією соціальних ризиків, але й з урахуванням матеріального положення застрахованих осіб.

Крім того, державі необхідно коригувати міру компенсації шкоди певними стандартами, обмежуючи соціальне навантаження на економіку.

Соціальне страхування є не просто обов'язковим страхуванням соціальних ризиків громадян, а соціально орієнтованим обов'язковим страхуванням основного контингенту населення від соціальних ризиків, визначених державною соціальною політикою.

Чим менше порушується принцип еквівалентності страхових внесків і соціальних виплат, тим ближче фінансовий механізм соціального страхування до власне «страховому» механізму.

Чим більше використовується принцип солідарності на протипагу еквівалентності між страховими внесками і виплатами, тим ближче механізм соціального страхування до державного бюджетного соціального забезпечення.

Методологічні засади функціонування механізму соціального страхування. Фінансовий механізм регулювання соціального страхування – це сукупність фінансових методів, форм та важелів управління фінансовими ресурсами, що призначені для матеріального забезпечення громадян у разі виникнення страхових випадків.

Фінансові методи відображають вплив фінансів на процеси, які відбуваються у сфері соціального страхування. Їх дія виявляється у ході формування та використання бюджетів страхових фондів.

Фінансові методи діють за допомогою фінансових важелів. Усі елементи фінансового механізму націлені на виконання основних функцій управління, а саме: планування, прогнозування, оперативного управління, регулювання, контролю, нагляду.

Правове забезпечення виявляється у встановленні правових засад відносин, що мають місце у сфері соціального страхування.

Складові фінансового механізму регулювання соціального страхування представлені на рис. 6.3.

Рис. 6.3. Складові фінансового механізму регулювання соціального страхування

Джерело: сформовано авторами

В Україні найбільшого розвитку і відповідного правового оформлення набуло обов'язкове державне соціальне страхування.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати

працевдатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Право на забезпечення державним соціальним страхуванням мають застраховані громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства та члени їх сімей, які проживають в Україні.

Відповідно до Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування № 16/98-ВР від 14.01.1998 р. (зі змінами та доповненнями), загальнообов'язкове державне соціальне страхування здійснюється за такими принципами:

- законодавчого визначення умов і порядку здійснення державного соціального страхування;
- обов'язковості страхування осіб, які працюють на умовах трудового договору, та осіб, які забезпечують себе роботою самостійно, громадян – суб'єктів підприємницької діяльності;
- надання права отримання виплат за державним соціальним страхуванням особам, зайнятим підприємницькою, творчою діяльністю тощо;
- обов'язковості фінансування страховими фондами витрат, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення та соціальних послуг у обсягах, передбачених законами з окремих видів страхування;
- обов'язковості фінансування страховими фондами витрат, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення та соціальних послуг, у обсягах, передбачених законами про обов'язкове державне

соціальне страхування;

- солідарності та субсидування;

- надання державних гарантій реалізації застрахованими громадянами своїх прав;

- забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, встановлений законом, шляхом надання пенсій, інших видів соціальних виплат та допомоги, які є основним джерелом існування;

- цільового використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування;

- паритетності представників усіх суб'єктів загальнообов'язкового державного соціального страхування в управлінні ним.

Суб'єктами загальнообов'язкового державного соціального страхування є застраховані громадяни, а в окремих випадках – члени їх сімей та інші особи, страхувальники і страховики. Застрахованою є фізична особа, на користь якої здійснюється соціальне страхування.

Страхувальниками є роботодавці та застраховані особи.

Страховиками є цільові страхові фонди:

- пенсійного страхування;

- страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасних випадків на виробництві;

- страхування на випадок безробіття.

Страхові фонди беруть на себе зобов'язання щодо надання застрахованим особам матеріального забезпечення і соціальних послуг при настанні страхових випадків. Об'єктом загальнообов'язкового державного соціального страхування є страховий випадок, із настанням якого у застрахованої особи (члена її сім'ї, іншої особи) виникає право на отримання матеріального

забезпечення та соціальних послуг.

Обов'язковому державному соціальному страхуванню підлягають:

- особи, які працюють на умовах трудового договору (контракту);
- особи, які забезпечують себе роботою самостійно;
- фізичні особи - суб'єкти підприємницької діяльності.

Страховим стажем є період (строк), протягом якого особа підлягає обов'язковому державному соціальному страхуванню та сплачуються внески (нею, роботодавцем) на страхування. Особливості та розмір сплати страхових внесків роботодавцем і застрахованою особою визначаються законодавством.

Страховим ризиком є обставини, внаслідок яких громадяни та/або члени їх сімей можуть втратити тимчасово чи назавжди засоби до існування і потребують матеріальної підтримки або соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

Страховим випадком є подія, з настанням якої застрахована особа має право на отримання матеріального забезпечення чи соціальних послуг, передбачених законами України з окремих видів страхування.

До страхових випадків з соціального страхування належать:

- тимчасова непрацездатність;
- вагітність і пологи, догляд за малолітньою дитиною;
- інвалідність;
- хвороба;
- досягнення пенсійного віку;
- смерть годувальника;
- безробіття;

- соціальні послуги та інші матеріальні витрати, пов'язані з певними обставинами;

- нещасний випадок на виробництві;

- професійне захворювання.

Основними джерелами коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування є внески роботодавців та застрахованих осіб.

Розміри внесків з кожного виду страхування визначаються виходячи з того, що вони повинні забезпечувати:

- надання особам матеріального забезпечення та соціальних послуг;

- фінансування заходів, спрямованих на профілактику страхових випадків;

- створення резерву коштів для забезпечення виплат та надання соціальних послуг застрахованим особам;

- покриття витрат страховика, пов'язаних із здійсненням страхування.

За загальнообов'язковим соціальним страхуванням надаються такі види матеріального забезпечення та соціальних послуг (табл. 6.1).

Таблиця 6.1

Види матеріального забезпечення та соціальних послуг, що надаються застрахованим особам при здійсненні державного соціального страхування

Вид соціального страхування	Види матеріального забезпечення за відповідного виду соціального страхування
Пенсійне страхування	- пенсії за віком, по інвалідності внаслідок загального захворювання; - пенсії у зв'язку із втратою годувальника; - медичні профілактико-реабілітаційні заходи;

Продовження таблиці 6.1

<p>Пенсійне страхування</p>	<ul style="list-style-type: none"> - допомога на поховання пенсіонерів; - пенсія по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання; - пенсія у зв'язку із втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання
<p>Страхування від безробіття</p>	<ul style="list-style-type: none"> - допомога по безробіттю; - відшкодування витрат, пов'язаних із професійною підготовкою або перепідготовкою та профорієнтацією; - дотація роботодавцю для працевлаштування безробітних, у т.ч. молоді на перше робоче місце; - допомога на поховання безробітного; - профілактичні заходи, спрямовані на запобігання настанню страхових випадків
<p>Страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності</p>	<ul style="list-style-type: none"> - допомога по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною); - допомога по вагітності й пологах;
<p>Страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання:</p>	<ul style="list-style-type: none"> - профілактичні заходи щодо запобігання нещасним випадкам на виробництві та професійним захворюванням; - відновлення здоров'я та працездатності потерпілого; - допомога по тимчасовій непрацездатності внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання; - відшкодування збитків, заподіяних працівникові каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я при виконанні трудових обов'язків; - допомога на поховання осіб, які померли внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання
<p>Медичне страхування (в Україні поки не функціонує)</p>	<ul style="list-style-type: none"> - діагностика та амбулаторне лікування; - стаціонарне лікування; - надання готових лікарських засобів та медичних виробів; - профілактичні та освітні заходи; - забезпечення медичної реабілітації осіб, які перенесли особливо важкі операції або мають хронічні захворювання

Джерело: сформовано авторами

Управління соціальним страхуванням містить такі види діяльності: планування, акумуляцію та облік коштів, нарахування та виплату матеріального забезпечення, звітність, контроль, розгляд спірних питань.

Основним джерелом фінансових ресурсів для формування фондів соціального страхування є єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄСВ), який справляється із 2011 року з метою забезпечення страхових виплат за поточними видами загальнообов'язкового державного соціального страхування та замінив чотири окремі відрахування: до Пенсійного фонду; до фондів страхування на випадок безробіття; із тимчасової втрати працездатності; від нещасних випадків на виробництві.

ЄСВ є консолідованим страховим внеском, який в обов'язковому порядку сплачується страхувальниками з метою забезпечення реалізації прав застрахованих осіб на отримання страхових виплат (послуг) за соціальним страхуванням.

Розмір ЄСВ встановлюється Верховною Радою України. Пропорції його розподілу за видами соціального страхування затверджуються КМУ. Розмір ЄСВ має забезпечувати застрахованим особам виплати та надання соціальних послуг, передбачених законодавством про загальнообов'язкове державне соціальне страхування; фінансування заходів, спрямованих на профілактику страхових випадків; створення резерву коштів для здійснення виплат та надання соціальних послуг застрахованим особам; компенсацію адміністративних витрат на забезпечення функціонування системи ЗОДСС.

Розвиток системи соціального страхування в Україні.
У колишньому СРСР Конституція 1977 р. закріпила в країні дію державної системи соціального забезпечення (ст. 24). Однак,

залишився низький рівень соціального забезпечення та нерівність у забезпеченні робітників і службовців, з однієї сторони, і колгоспників – з іншої.

У СРСР існувала державна система соціального забезпечення, складовою частиною якої було державне соціальне страхування. Витрати на його потреби становили близько 80% усіх коштів, що виділялися державою на соціальне забезпечення.

Підприємства, організації сплачували за працюючих у них робітників страхові внески до бюджету державного соціального страхування, який був частиною державного бюджету СРСР. З бюджету кошти направлялися на виплату пенсій та інші види забезпечення з державного соціального страхування. Управління соціальним страхуванням здійснювали профспілкові органи та державні органи соціального забезпечення, котрі займалися призначенням і виплатою пенсій, працевлаштуванням пенсіонерів та їх матеріально-побутовим обслуговуванням. Окремі елементи функціонування соціального страхування в колишньому СРСР та ряді зарубіжних держав були використані у процесі формування системи соціального страхування незалежної України.

Із проголошенням Україною незалежності, розпочалося формування законодавства, що регулювало соціальне страхування.

Прийнятий 5 листопада 1991 р. Закон України «Про пенсійне забезпечення» хоч і закладав страхову основу, але значною мірою зберіг положення союзного законодавства щодо державного забезпечення пенсіонерів. Відбулося руйнування старої системи соціального захисту та дещо стихійний розвиток соціального страхування. Уряд реагував на поточні проблеми, приймаючи постанови щодо забезпечення певних соціальних виплат за рахунок бюджетних коштів. Не всі види соціального захисту забезпечувалися

через систему соціального страхування.

У грудні 1993 р. Верховна Рада України схвалила Концепцію соціального забезпечення населення України, згідно з якою «система конкретних форм соціального забезпечення населення включає: матеріальне забезпечення шляхом соціального страхування у разі безробіття, тимчасової або повної непрацездатності та соціальну допомогу непрацездатним і малозабезпеченим громадянам».

У наступні роки відбулися значні зміни у системі соціального страхування. Значно вплинули на це мала прийнята 28 червня 1996 р. Конституція, яка визначала основні засади соціальної політики держави.

У статтях 46, 48 і 49 Конституції визнається право громадян на достатній життєвий рівень для себе і для своєї сім'ї, на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, а також право громадян на соціальний захист за віком, у випадку хвороби, інвалідності, втрати годувальника та в інших випадках, передбачених законом. Конституція покладає на державу обов'язок створювати необхідні умови для реалізації цього права.

Частина 1 ст. 46 Конституції перелічує умови, настання яких є основою для забезпечення громадян, а саме: певні періоди життя, пов'язані з її віком (дитинство, старість), станом здоров'я, втратою працездатності чи втратою годувальника. Частина 2 ст. 46 закріплює положення про те, що державні пенсії й соціальні допомоги встановлюються законом.

З метою реалізації державної політики щодо забезпечення соціального захисту населення Верховна Рада України у січні 1998 р. прийняла закон про запровадження в Україні загальнообов'язкового державного соціального страхування, а також «Основи законодавства України про загально-обов'язкове державне соціальне страхування»

від 14 січня 1998 р. № 16/98-ВР, які визначають принципи, загальні правові, фінансові й організаційні засади державного соціального страхування громадян в Україні.

Згідно з цим законом були розроблені відповідними органами і прийняті Верховною Радою такі закони:

- «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання» від 23 вересня 1999 р. № 1105-ХІІ;

- «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 2 березня 2000 р. № 2213-ІІІ;

- «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» від 18 січня 2001р. № 2240-ІІІ;

- «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р. №1058-ІV;

- «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 р. № 1057.

Зазначені закони знайшли подальшу деталізацію у відповідних інструкціях, постановах та положеннях.

Крім того, прийняті законодавчі акти, що регулюють порядок нарахування та сплати окремих страхових зборів, розміри страхових виплат, пенсійне забезпечення певних категорій громадян тощо. Зокрема, щодо пенсійного страхування донедавна існувало до 20 законодавчих актів, які регламентували умови і порядок забезпечення соціальними виплатами певних категорій громадян.

Аналіз законодавчих та нормативних актів свідчить, що правова база соціального страхування в Україні в основному

сформована, однак у зв'язку із впливом певних чинників (фінансові можливості держави, вплив політичних партій тощо) ухвалюються поточні рішення, що не дають можливості досягти необхідного рівня матеріального забезпечення громадян.

Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування відповідно до Конституції України визначають принципи та загальні правові, фінансові та організаційні засади ЗОДСС.

Зокрема, ст. 4 Закону «Про зайнятість населення» держава гарантує працездатному населенню у разі відсутності роботи і заробітку:

- виплату безробітним у встановленому порядку допомоги з безробіття, матеріальної допомоги з безробіття, матеріальної допомоги членам сім'ї, які перебувають на їх утриманні, та інших видів допомоги;
- включення періоду перепідготовки та навчання нових професій, участі в оплачуваних громадських роботах, одержання допомоги з безробіття та матеріальної допомоги з безробіття до загального і безперервного трудового стажу [5].

Допомога з безробіття призначається залежно від страхового стажу громадян у відсотках до їхньої середньої заробітної плати (доходу), а саме: до 2 років – 50%; від 2 до 6 – 55%; понад 10 років – 70%.

Виплачується така допомога залежно від тривалості безробіття у відсотках до визначеного розміру: перші 90 календарних днів – 100%; протягом наступних 90 календарних днів – 80%; надалі – 70%.

Особливості умов та тривалості виплати допомоги з безробіття визначені положеннями ст. 22 Закону України «Про

загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття».

З метою спрощення відносин у сфері соціального страхування, із 1 січня 2011 року було запроваджено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄСВ) – обов'язковий платіж до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, що справляється в Україні з метою забезпечення страхових виплат за поточними видами обов'язкового державного соціального страхування.

З 1 жовтня 2013 року адміністрування ЄСВ здійснювалось Державною фіскальною службою, яка забезпечувала прийняття та обробку звітів про суми нарахованого ЄСВ, проводила перевірки повноти та своєчасності його сплати.

З 1 січня 2011 р. в Україні діяли наступні ставки ЄСВ (табл. 6.2).

Таблиця 6.2

Ставки ЄСВ на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, %

Категорія платників	Розмір ставки, % (до 2015 р.)
Для осіб, що працюють за цивільно-правовими договорами	34,7%
Для найманих працівників, які працюють на підприємствах, у ФОП або у або фізичних осіб, що забезпечують себе роботою самостійно на умовах трудового договору	3,6%
Для найманих працівників, які є державними службовцями	6,1%
Для підприємців на загальній системі оподаткування та спрощенців	34,7%
Для роботодавців:	Від 36,76% до 49,7% в залежності від класу професійного ризику

Джерело: сформовано авторами

Інформація про ставки збору на загальнообов'язкове державне соціальне страхування до запровадження (ЄСВ) проілюстровано в табл. 6.3.

Таблиця 6.3

Страхові тарифи на обов'язкове державне соціальне страхування у 2005-2010 рр., %

Період	Соціальне страхування на випадок безробіття	Соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності	Пенсійне страхування	Соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві	Разом
<i>Для роботодавців</i>					
2005	1,6	2,9	32,3	1,73	38,53
2006	1,3	2,9	31,8	1,5	37,5
2007	1,3	1,5 (-1,4)	33,2 (+ 1,4)	1,5	37,5
2008	1,3	1,5	33,2	1,51	37,51
2009	1,6	1,4	33,2	1,41	37,61
2010	1,6	1,4	33,2	1,41	37,61
2011-2012	усереднений розмір ЄСВ				37,61
<i>Для найманих працівників</i>					
2005	0,5	0,5 для з/п < ПМ 1,0 для з/п > ПМ	1,0 для з/п < 150 грн. 2,0 для з/п > 150 грн.	-	2,0 - з/п < 150 грн. 3,0 - з/п > 150 грн. 3,5 - з/п > ПМ
2006			2		1,5 від з/п < ПМ 3,5 для з/п > ПМ
2007					3,0 від з/п < ПМ 3,5 від з/п > ПМ
2008					3,1 від з/п < ПМ 3,6 від з/п > ПМ
2009					3,1 від з/п < ПМ 3,6 від з/п > ПМ
2010			0,6		усереднений розмір ЄСВ
2011-2012	<i>Сукупний розмір соціальних внесків</i>				
2005	2,1	3,4 для з/п < ПМ 3,9 для з/п > ПМ	33,3 для з/п < 150 грн. 34,3 для з/п > 150 грн	1,73	40,53 для з/п < 150 грн. 41,53 для з/п > 150 грн. 42,03 - з/п > ПМ
2006	1,8		39,5- з/п < 150 грн. 40,5- з/п > 150 грн. 41,0 - з/п > ПМ		

Продовження таблиці 6.3

2007	1,8	2,0 для з/п < ПМ 2,5 для з/п > ПМ	33,7 -з/п < ПМ 35,2 -з/п > ПМ	1,5	39,0 - з/п < ПМ 41,0 - з/п > ПМ
2008	1,8	2,0 для з/п < ПМ 2,5 для з/п > ПМ	35,2	1,51	40,51 - з/п < ПМ 41,01 -з/п > ПМ
2009	2,2		35,2	1,41	40,71 - з/п < ПМ 41,21 від з/п > ПМ
2010	2,2	1,9 для з/п < ПМ 2,4 для з/п > ПМ		1,41	40,71 - з/п < ПМ 41,21 від з/п > ПМ
2011-2012	усереднений розмір ЄСВ			1,41	
2011-2012	усереднений розмір ЄСВ				41,21

Джерело: сформовано авторами на основі узагальнення положень

законодавства

Розмір ЄСВ має забезпечувати застрахованим особам виплати та надання соціальних послуг, передбачених законодавством про загальнообов'язкове державне соціальне страхування; фінансування заходів, спрямованих на профілактику страхових випадків; створення резерву коштів для здійснення виплат та надання соціальних послуг застрахованим особам; компенсацію адміністративних витрат на забезпечення функціонування системи загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Розмір ЄСВ у перший рік його запровадження визначався у процентах від заробітної плати і для бюджетних установ єдиний соціальний внесок був установлений у розмірі 36,3%. На користь солідарної системи пенсійного страхування розподілялося приблизно 90,9% зібраних сум.

28 грудня 2014 р. Верховна Рада прийняла, а 31 грудня Президент підписав Закон № 77-VIII, спрямований на легалізацію фонду оплати праці.

Відповідно до його положень, з 1 січня 2015 року ставки єдиного внеску застосовуються з коефіцієнтом 0,4 за умови, що роботодавець виконує певні умови. Це означало зниження ставки ЄСВ з 41% до 16,4%, проте виконати потрібні умови було непросто.

Діюча ж в Україні система соціального страхування зберігає риси, більшою мірою характерні для соціальної допомоги, ніж для страхування. При досить високому страховому навантаженні на роботодавців рівень більшості соціальних виплат явно недостатній і не пропорційний обсягу внесених страхових платежів.

У 2016 році ставку ЄСВ в Україні зменшено і встановлено нарахування ЄСВ в розмірі 22% до усіх видів доходів, на які раніше нараховувався ЄСВ, а також підвищено максимальну базу нарахування до 25 мінімальних заробітних плат (прожиткових мінімумів для працездатних осіб).

Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів» запроваджено окремі зміни щодо нарахування та сплати ЄСВ, які набрали чинності з 01.01.2019 р.

Формування доходної бази фондів соціального страхування. Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄСВ) – обов'язковий платіж до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, що справляється в Україні з метою забезпечення страхових виплат за поточними видами загальнообов'язкового державного соціального страхування.

ЄСВ запроваджений з 1 січня 2011 року Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 р. № 2464-VI

та замінив собою чотири окремі відрахування: до Пенсійного фонду; до фондів страхування на випадок безробіття; із тимчасової втрати працездатності; від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань [3].

Він справляється з метою фінансового забезпечення реалізації прав застрахованих осіб, передбачених законодавством, на отримання страхових виплат (послуг) за видами загальнообов'язкового державного соціального страхування.

З 2016 року законодавство про загальнообов'язкове державне соціальне страхування зазнало значних змін. Однією із них є виключення найманих працівників з числа платників ЄСВ. Натомість, роботодавцям, які використовують працю фізичних осіб на умовах трудового договору, тягар сплати цього внеску було зменшено.

Платниками ЄСВ згідно ст. 4 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» є:

- підприємства, установи та організації, інші юридичні особи, які використовують працю фізичних осіб на умовах трудового договору (контракту);

- філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи підприємств, установ, організацій, інших юридичних осіб, які мають окремий баланс і самостійно ведуть розрахунки із застрахованими особами;

- фізичні особи-підприємці, які використовують працю інших осіб на умовах трудового договору (контракту), в тому числі й ті, які обрали спрощену систему оподаткування;

- фізичні особи, які забезпечують себе роботою самостійно, і фізичні особи, які використовують працю інших осіб на умовах

трудового договору (контракту);

- інвестори (оператори) за угодою про розподіл продукції (у т.ч. постійне представництво інвестора-нерезидента), які використовують працю фізичних осіб, найнятих на роботу в Україні на умовах трудового договору (контракту);

- особи, які провадять незалежну професійну діяльність – наукову, літературну, артистичну, художню, освітню або викладацьку, медичну, юридичну практику, в тому числі адвокатську, нотаріальну діяльність, або особи, які проводять релігійну (місіонерську) діяльність, іншу подібну діяльність та отримують дохід від цієї діяльності;

- члени фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню на інших підставах;

- особи, які беруть добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

В статті 10 Закону № 2464 передбачена добровільна сплата єдиного внеску. На добровільну участь у системі ЗОДСС мають право особи, які не належать до кола осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню відповідно до Закону.

Зазначені особи можуть брати добровільну участь у солідарній системі або в накопичувальній системі пенсійного страхування, або одночасно в обох системах відповідно до укладеного договору про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування.

До бази для нарахування ЄСВ, разом з іншими виплатами, входить заробітна плата найманих працівників, у тому числі в натуральній формі.

Складовими фонду оплати праці є основна та додаткова

заробітна плата, а також інші заохочувальні та компенсаційні виплати. Варто зауважити, що до бази нарахування ЄСВ також потрапляють лікарняні, допомога з вагітності та пологах і виплати за цивільно-правовими договорами (ЦПД) за виконані роботи (надані послуги).

Не нараховують ЄСВ на виплати, що компенсуються з бюджету в межах середнього заробітку працівників, які перебувають на військовій службі у зв'язку із проведенням мобілізації та/або введенням воєнного стану.

При визначенні бази справляння ЄСВ враховуються два показники:

- максимальна величина бази нарахування ЄСВ;
- мінімальна межа бази нарахування ЄСВ.

Максимальна величина бази нарахування ЄСВ становить 25 розмірів ПМПО, установленого законом на відповідний місяць. Розміри прожиткового мінімуму на працездатну особу, визначені Законом про держбюджет на поточний рік, дорівнюють розмірам місячної мінімальної заробітної плати.

Інформація щодо максимального розміру заробітної плати, з якої сплачуються страхові внески, наведено на рис. 6.4.

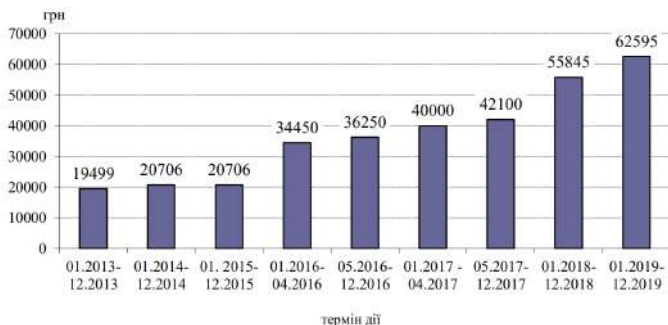

Рис. 6.4. Максимальний розмір заробітної плати, з якої сплачується ЄСВ

Джерело: сформовано авторами на основі узагальнення законодавства

При цьому варто зазначити, що із 01.10.2011 р. максимальна величина бази нарахування єдиного внеску на ЗОДСС дорівнює 17 розмірам ПМПО (п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону № 2464-VI).

З 01.01.2016 р. максимальна величина бази нарахування ЄСВ дорівнює 25 розмірам прожиткового мінімуму для працездатних осіб (ПМПО).

З 01.01.2018 р. максимальну величину бази нарахування ЄСВ змінено і вона дорівнює 15 розмірам МЗП.

Як видно із даних рис. 6.4, за останні п'ять років максимальний розмір заробітної плати, з якого сплачуються страхові внески, стрімко зріс: із 19,5 тис. грн. у 2013 р. до 62,6 тис. грн. у 2019 р. або більш, як у 3,2 рази. При цьому розмір, зокрема, пенсійного забезпечення зростає значно меншими темпами.

Особливий порядок справляння ЄСВ передбачено для:

1) осіб, які отримують заробітну плату (дохід) за виконані роботи (надані послуги), строк виконання яких перевищує місяць, а саме:

- осіб, які працюють у сільському господарстві;
- осіб, зайнятих на сезонних роботах;
- осіб, які виконують роботи (надають послуги) за ЦПД;
- творчих працівників (архітекторів, художників, артистів, музикантів, композиторів, мистецтвознавців, письменників, кінематографістів) тощо;

2) осіб, яким після звільнення нараховано зарплату (дохід) за відпрацьований час або за рішенням суду – середню зарплату за вимушений прогул.

У перелічених випадках для цілей нарахування ЄСВ, у тому числі і для порівняння з максимальною величиною бази нарахування ЄСВ, заробітну плату ділять на кількість місяців, за які її нараховано.

Законодавством передбачено і мінімальну межу бази нарахування ЄСВ. База нарахування ЄСВ не може бути меншою за розмір мінімальної заробітної плати, установлені законом на місяць, за який одержано дохід.

Мінімальна межа бази нарахування ЄСВ визначається рівнем мінімальної заробітної плати.

Динаміка мінімального розміру ЄСВ, зокрема, який необхідно сплачувати фізичним особам-підприємцям, наведена в табл. 6.4.

Таблиця 6.4

Динаміка мінімального та максимального ЄСВ в Україні

Період справляння	Мінімальний ЄСВ	Мінімальна зарплата	Максимальний ЄСВ
01.2014 - 08.2015	422,65	1218	7184,98
09.2015 - 12.2015	478,17	1378	8128,82
01.2016 - 04.2016	303,16	1378	7579,00
05.2016 - 12.2016	319,00	1450	7975,00
01.2017 - 04.2017	704,00	3200	8800,00
05.2017 - 12.2017	704,00	3200	9262,00
01.2018 - 12.2018	819,06	3723	12285,90
01.2019 -12.2019	918,06	4173	13770,90
з 01.01.2020	1039,06	4723	15585,90

Джерело: сформовано авторами на основі узагальнення законодавства

Як видно з даних табл. 6.4, з 1 січня 2020 року мінімальний розмір ЄСВ в Україні становить 1039 грн, а максимальний – 15586 грн. З 01.01.2014 року по 01.01.2020 року мінімальний розмір ЄСВ зріс із 422,6 грн до 1039 грн (у 2,46 рази), а максимальний – із 7185 грн до 15586 грн (у 2,2 рази).

Ще однією суттєвою зміною, якої зазнав механізм справляння ЄСВ з 01.01.2016 р., є скасування ставок залежно від класу професійного ризику виробництва. Так, із зазначеної дати

майже всі роботодавці для нарахування ЄСВ з сум заробітної плати застосовують єдину ставку – 22% бази нарахування ЄСВ. Але для деяких випадків, як і раніше, діють пільгові ставки ЄСВ (табл. 6.5).

Таблиця 6.5

Ставки ЄСВ для окремих категорій платників

№	Категорія платників	Ставка ЄСВ	Норма Закону № 2464
1	Підприємства, установи, організації (крім зазначених у пп. 2 і 3 таблиці)	22% - на доходи звичайних працівників	ч.5 ст. 8
		8,41% - на доходи працівників-інвалідів*	ч.13 ст. 8
2	Самозайняті особи	22% - на доходи всіх працівників	ч.5 ст. 8
3	Підприємства всеукраїнських громадських організацій осіб з інвалідністю (УТОГ і УТОС**)	5,3% - на доходи всіх працівників	абзац перший ч.14 ст.8

* Роботодавці-підприємці ЄСВ на зарплату працівників-інвалідів нараховують по загальній ставці 22%

** Якщо в них кількість працівників-інвалідів становить не менше 50% загальної чисельності працюючих осіб, за умови, що фонд оплати праці таких інвалідів не менше 25% суми витрат на оплату праці

Джерело: сформовано авторами на основі узагальнення законодавства

Варто зауважити, що ті самі ставки застосовують до лікарняних і допомоги з вагітності та пологів. А ось ЄСВ з винагороди за ЦПД суб'єкти господарювання обчислюють за ставкою 22%, крім підприємств всеукраїнських громадських організацій осіб з інвалідністю, зокрема товариств УТОГ і УТОС, які ЄСВ розраховують, виходячи зі ставки 5,3%.

ЄСВ справляють із сум, визначених базою для його нарахування (утримання), незалежно від того, виплачені такі суми

фактично після їх нарахування чи ні.

Якщо нарахування заробітної плати здійснюється за попередній період, зокрема у зв'язку з уточненням кількості відпрацьованого часу, виявленням помилок, суми такої зарплати включають до бази нарахування ЄСВ того місяця, в якому було здійснено донарахування.

Якщо ж у минулих періодах зарплата (дохід) була нарахована, але не включена до бази справляння ЄСВ, при виправленні помилки обчислення суми внеску здійснюють виходячи зі ставки, що діяла на день нарахування заробітної плати (доходу), на яку нараховується ЄСВ.

Роботодавці зобов'язані сплачувати ЄСВ (авансові платежі) при кожній виплаті заробітної плати, на суми якої нараховується ЄСВ, одночасно з видачею зазначених сум. Суми ЄСВ перераховують одночасно з одержанням коштів на оплату праці, у тому числі в безготівковій або натуральній формі. ЄСВ підлягає сплаті незалежно від фінансового стану страхувальника.

За наявності у роботодавця одночасно із зобов'язаннями зі сплати ЄСВ зобов'язань зі сплати податків, інших обов'язкових платежів, передбачених законом, або зобов'язань перед іншими кредиторами, зобов'язання зі сплати ЄСВ виконуються в першу чергу.

Тобто, зобов'язання зі сплати ЄСВ мають пріоритет перед усіма іншими, крім зобов'язання з виплати заробітної плати (доходу).

За загальним правилом роботодавці повинні сплачувати ЄСВ шляхом перерахування коштів з їх банківських рахунків.

Виняток – фізичні особи-підприємці, фізичні особи, які забезпечують себе роботою самостійно, і фізичні особи, які використовують працю інших осіб на умовах трудового договору

(контракту).

З огляду на те, що ЄСВ включає в себе фактично чотири внески: до Пенсійного фонду; до фондів страхування на випадок безробіття; із тимчасової втрати працездатності; від нещасних випадків на виробництві, то виникає питання щодо перерозподілу надходжень на відповідні види соціального страхування.

Відповідний перерозподіл надходжень ЄСВ регламентується Постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2018 р. №1142 «Про затвердження пропорцій розподілу єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

У табл. 6.6 наведено динаміку часток перерозподілу ЄСВ із часу його запровадження – із 1.01.2015 року.

Таблиця 6.6

Динаміку часток перерозподілу ЄСВ на окремі види загальнообов'язкового державного соціального страхування

Вид ЗОДСС	01.01.2015	01.04.2015	01.03.2016	01.01.2017	01.07.2018	01.01.2019	01.01.2020
- на випадок безробіття	2,5843	3,1997	7,1767	6,3596	5,2313	5,0026	4,8058
- у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності	5,2397	4,6243	7,726				
- від нещасного випадку та професійного захворювання, які зумовили втрату працездатності	3,886		6,5397	11,1204	9,1472	9,3759	9,5727
- пенсійне страхування (до солідарної системи)	88,29		78,5576	82,52		85,6215	

Джерело: сформовано авторами на основі узагальнення законодавства

Як видно із даних табл. 6.6, Уряд із 01.01.2019 р. затвердив

нові розміри пропорцій розподілу ЄСВ. Зокрема, рішенням Уряду передбачено збільшення частки ЄСВ, що спрямовується на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та від нещасного випадку на виробництві (з 9,1472 до 9,3759), за рахунок зменшення частки цього внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття (з 5,2313 до 5,0026).

Прийняте рішення дозволило затвердити бездефіцитний бюджет Фонду соціального страхування України на 2019 рік та забезпечити вчасно і в повному обсязі здійснення страхових виплат та надання соціальних послуг з відповідного виду соціального страхування

Як видно із даних табл. 6.6, найбільша частка ЄСВ перерозподіляється на користь Пенсійного фонду – в останні роки понад 85,6%. При цьому варто відмітити, що в динаміці вона суттєво змінювалась – у 2015 році вона становила 88,3%, у 2016 році була знижена до 78,6%, у 2017 р. підвищена до 82,5%, а з 2018 року – зросла до нинішніх 85,6%.

Частка ЄСВ, що перерозподіляється на потреби загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття із 2016 року, у якому вона складала 7,18%, постійно знижується – на 2020 р. запланована у розмірі 4,8%.

На потреби загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності внаслідок загального захворювання та від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які зумовили втрату працездатності, перерозподіляється менш, як 10% надходжень ЄСВ. Динаміка надходжень ЄСВ наведена на рис. 6.5.

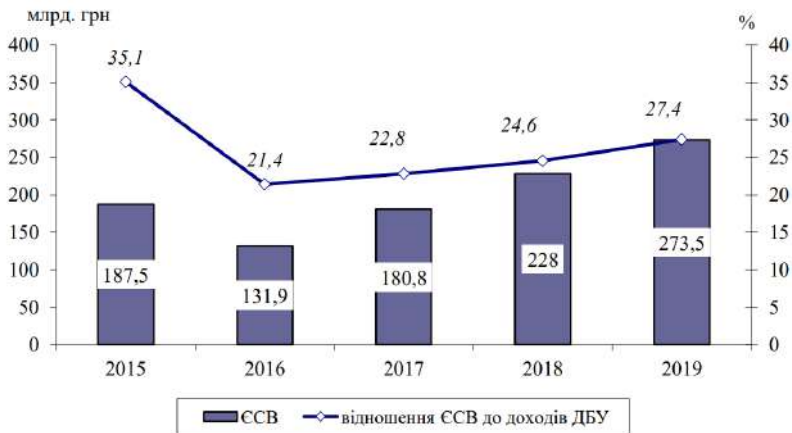

Рис. 6.5. Динаміка надходжень ЄСВ (млрд. грн.) та їх відношення до доходів Державного бюджету України (%)

Як видно з даних рис. 6.5, надходження ЄСВ зростають із 2016 року, в якому було зафіксовано найнижчий їх обсяг внаслідок зниження ставки даного внеску із 41% до 22%. У 2016 році за рахунок зменшення ставки ЄСВ в середньому із 41% до 22% уряд розраховував, що бізнес почне виходити «із тіні» та «відбілювати» зарплати. Натомість, обсяг надходжень ЄСВ у 2016 році знизився проти рівня попереднього року майже на 30%, створивши значне напруження при фінансуванні виплат пенсій. Якщо у 2015 році, до зниження ставки ЄСВ, відношення надходжень ЄСВ до доходів ДБУ становило більш як 35 %, то у 2016 році, після зниження ставки, – лише 21,4%.

З 2016 року відповідне співвідношення у динаміці зростає і у 2019 році становило 27,4%, тобто зросло на 6 п.п.

Варто відзначити, що окрім ЄСВ, важливим джерелом пенсійних виплат в Україні є пенсійні збори. Сплата зборів на загально обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій регулюється Законом України «Про

збір на обов'язкове державне пенсійне страхування» від 26.06.97 р. № 400/97-ВР (зі змінами та доповненнями) та Порядком сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 03.11.98 р. № 1740.

В узагальненому вигляді інформація про механізм справляння пенсійних зборів наведена в табл. 6.7.

Таблиця 6.7

Ключові елементи механізму справляння пенсійних зборів на обов'язкове державне пенсійне страхування

Види операцій	Розмір ставки	Платники збору
Операції з продажу ювелірних виробів із золота (крім обручок), платини і діамантного каміння	10% від вартості реалізованих ювелірних виробів із золота (крім обручок), платини і дорогоцінного каміння	Підприємства, організації та ФОП, які здійснюють торгівлю ювелірними виробами із золота, платини і дорогоцінного каміння
Операції з відчуження легкових автомобілів	Залежить від вартості легкового автомобіля: 3% – якщо вартість автомобіля ≤ 165 ПМ; 4% – якщо вартість у діапазоні 165-290 ПМ; 5% – якщо вартість автомобіля ≥ 290 ПМ	Підприємства, а також фізичні особи, які набувають право власності на легкові автомобілі, що підлягають першій державній реєстрації в Україні (крім легкових автомобілів, якими забезпечуються інваліди, та тих автомобілів, які переходять у власність спадкоємцям за законом)
Операції з купівлі-продажу нерухомого майна	1% від вартості нерухомого майна, зазначеної в договорі купівлі-продажу такого майна	Підприємства (крім державних) та громадяни, які придбавають нерухоме майно (крім громадян, які придбають житло і перебувають у черзі або придбавають житло вперше)
Операції із надання послуг стільникового рухомого зв'язку. Збір сплачується платниками збору оператору одночасно з оплатою ними зазначених послуг	7,5% від вартості будь-яких послуг стільникового рухомого зв'язку,	Підприємства, фізичні особи, які користуються послугами стільникового рухомого зв'язку, а також оператори, які надають свої послуги безоплатно.

Продовження таблиці 6.7

Операції із надання послуг стільникового рухомого зв'язку. Збір сплачується платниками збору оператору одночасно з оплатою ними зазначених послуг	сплаченої споживачами цих послуг оператору, що їх надає	Збір не сплачується, якщо послугами зв'язку користуються річкові, морські, повітряні, космічні транспортні засоби, засоби наземного технологічного транспорту, що мають стаціонарно вбудоване обладнання радіозв'язку, радіонавігації та радіоастрономії
---	--	--

Джерело: сформовано авторами на основі узагальнення законодавства

Таким чином, в Україні все ще функціонують альтернативні джерела формування пенсійного Фонду, за рахунок яких у держави є можливість дещо поправити фінансовий стан Пенсійного фонду України.

Обсяги надходжень пенсійних зборів із окремих видів господарських операцій, наведені в табл. 6.8.

Таблиця 6.8

Динаміка надходжень зборів на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій

Пенсійні збори з окремих видів господарських операцій, млн грн	2014	2015	2016	2017	2018
- з операцій купівлі іноземної валюти в готівковій формі	6658	284	378	0	0
- при придбанні ювелірних виробів, з дорогоцінних металів та клеймування	33	212	284	295	281
- при набутті права власності на легкові автомобілі	1056	1255	2230	3032	3283
- при здійсненні операцій придбання нерухомого майна	563	778	873	992	1445
- при наданні послуг стільникового рухомого зв'язку	1321	1384	1593	1863	2153
Усього надходжень пенсійних зборів	9631	3913	5359	6183	7161
у % до загального підсумку					

Продовження таблиці 6.8

- з операцій купівлі іноземної валюти в готівковій формі	69,1	7,3	7,1	0,0	0,0
- при придбанні ювелірних виробів, з дорогоцінних металів та клеймування	0,3	5,4	5,3	4,8	3,9
- при набутті права власності на легкові автомобілі	11,0	32,1	41,6	49,0	45,8
- при здійсненні операцій придбання нерухомого майна	5,8	19,9	16,3	16,0	20,2
- при наданні послуг стільникового рухомого зв'язку	13,7	35,4	29,7	30,1	30,1
Усього надходжень пенсійних зборів	100	100	100	100	100

Джерело: сформовано авторами на основі даних Пенсійного фонду

України

Як видно з даних табл. 6.8, обсяг надходжень пенсійних зборів є несуттєвим – у 2018 році він склав майже 7,2 млрд грн. або лише 2,36% по відношенню до надходжень ЄСВ.

Структура надходжень пенсійних зборів в динаміці суттєво змінюється (рис. 6.6). Якщо у 2014 році левову їх частку – понад 69% – забезпечували надходження з операцій купівлі іноземної валюти в готівковій формі, то із 2015 року дані збори перестали відігравати ключову роль, а у 2016 році були взагалі відмінені.

В останні роки майже половину в загальній структурі надходжень займають надходження від справляння пенсійного збору, що справляється при набутті права власності на легкові автомобілі.

Досить вагомою є частка пенсійних зборів, що справляються при наданні послуг стільникового рухомого зв'язку (понад 30% у 2018 р.) та при здійсненні операцій придбання нерухомого майна (20,2% у 2018 р.).

Рис. 6.6. Динаміка та структура надходжень збору на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій

Джерело: сформовано авторами на основі даних Пенсійного фонду України

Натомість частка збору на обов'язкове державне пенсійне страхування з операцій із придбання ювелірних виробів з дорогоцінних металів та клеймування є досить низькою і не перевищує 4-5% (рис. 6.7).

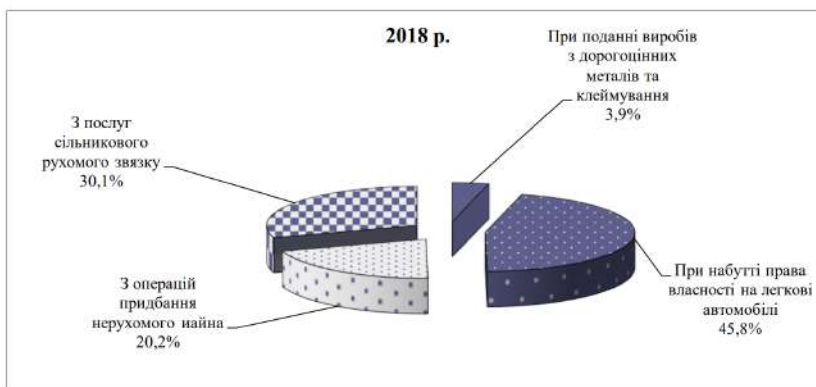

Рис. 6.7. Структура надходжень збору на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій у 2018 р.

Джерело: сформовано авторами на основі даних Пенсійного фонду України.

Далі проаналізуємо динаміку кількості платників ЄСВ та їх структуру.

За даними ДФСУ, на 01.01.2017 на обліку перебувало 2270,3 тис. платників ЄСВ, що на 136,3 тис. платників більше у порівнянні із відповідними даними станом на 01.01.2015 року.

На 01.01.2017 в загальній кількості платників: юридичних осіб – 511,7 тис. (23,1%); фізичних осіб-підприємців – 1758,6 тис. (76,9%).

Загальна кількість застрахованих осіб у грудні 2016 року склала 12,8 млн осіб, з яких найманих працівників – 10,1 млн осіб.

У 2016 році призупинено зменшення кількості застрахованих осіб – найманих працівників. Якщо у 2015 році їх кількість зменшилась на 66,2 тис. осіб, то у 2016 році приріст склав 407,1 тис. осіб.

Із 10,2 млн найманих працівників 1238,2 тис. осіб у 2016 році отримували заробітну плату на рівні або менше мінімальної (1600 грн), з них близько 222,5 тис. осіб – працівники бюджетної сфери. Заробітну плату менше 3200 грн у грудні 2016 року отримувало 4,1 млн працівників (40,6% їх загальної чисельності), в т. ч. у бюджетній сфері 1,1 млн працівників.

Станом на 01.01.2018 на обліку ДФСУ перебувало 2504,6 тис. платників ЄСВ, з них: юридичних осіб – 546,6 тис. (21,8%); фізичних осіб-підприємців – 1958,0 тис. (78,2%).

Загальна кількість застрахованих осіб на 1 січня 2018 року становила 12871,4 тис. осіб, з яких найманих працівників – 10159,5 тис. осіб.

Загальна кількість застрахованих осіб протягом 2017 року зросла на 180,3 тис. осіб, у тому числі найманих працівників – на 177,2 тис. осіб.

Із загальної кількості найманих працівників у грудні 2017 року 1008,3 тис. застрахованих осіб або 9,9% їх загальної кількості, нараховано заробітну плату менше мінімального розміру.

Кількість осіб, рівень оплати праці яких у грудні не перевищував 3200 грн, зменшилася на 658,5 тис. осіб або на 39,5%, порівняно з січнем.

Протягом 2017 року зменшено на 25,0 тис. осіб кількість працівників, які працюють за основним місцем роботи та яким нараховано заробітну плату на рівні та менше мінімальної, у грудні 2017 року їх кількість становила 44,8 тис. осіб проти 69,5 тис. осіб у грудні 2016 року.

На 01.01.2019 на обліку перебувало 2367,0 тис. платників ЄСВ, що на 137,6 тис. платників менше у порівнянні з 01.01.2018, з них:

- юридичних осіб – 584,6 тис. (24,7%);
- фізичних осіб-підприємців – 1755,0 тис. (74,2%);
- осіб, які провадять незалежну професійну діяльність – 23,8 тис. (1,0%);
- членів фермерських господарств – 2,9 тис. осіб (0,1%).

Загальна чисельність застрахованих осіб у грудні 2018 року становила 13,2 млн осіб, з яких найманих працівників – 10,4 млн осіб.

У 2018 році працевлаштовано на тис. осіб більше, ніж звільнено. Прийнято 4681,8 тис. осіб; припинено трудові відносини з 4175,9 тис. осіб.

Із 10,4 млн найманих працівників 451,2 тис. осіб у грудні 2018 року отримували заробітну плату менше мінімальної (3723 грн), з них близько 263,4 тис. осіб – працівники бюджетної сфери.

Частка таких осіб до загальної чисельності найманих

працівників зменшилася з 13,6% у грудні 2017 року до 9,4% у грудні 2018 року.

У порівнянні з груднем 2017 року чисельність осіб, у яких рівень заробітної плати не перевищує 3723 грн, зменшилась на 33,4 тис. осіб.

Середньомісячна заробітна плата, з якої сплачувалися страхові внески, у 2018 році зросла на 24,5% і становила 7810,88 грн (6273,45 грн. у році).

У 2018 році збільшилися надходження ЄСВ на одну застраховану особу в середньому на 22,3% і становили 19178,21 грн (1598,18 грн на місяць) проти 15680,71 грн (1306,73 грн. на місяць) у 2017 році.

На 01.01.2020 року на обліку перебувало 2425,1 тис. платників ЄСВ, що на 58,1 тис. платників більше у порівнянні із 01.01.2019 року (рис. 6.8).

Рис. 6.8. Динаміка кількості та структури платників ЄСВ у 2018-2019 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі даних Пенсійного фонду України.

На 01.01.2020 року в загальній кількості платників: юридичних осіб – 617,4 тис. (25,5%); фізичних осіб-підприємців – 1788,8 тис. (73,3%); осіб, які провадять незалежну професійну

діяльність – 25,6 тис. (1,1%); членів фермерських господарств – 3,3 тис. осіб (0,1%) (рис. 6.8).

Структура застрахованих у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування наведена на рис. 6.9.

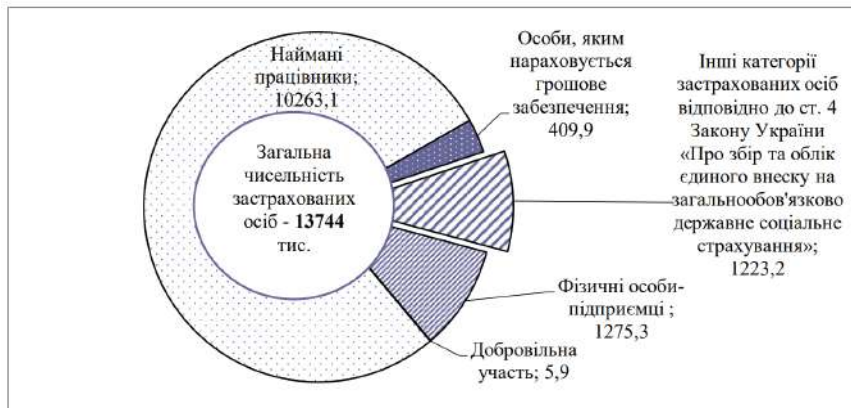

Рис. 6.9. Чисельність застрахованих у системі соціального страхування за категоріями платників ЄСВ на 01.01.2020, тис осіб

Джерело: сформовано авторами на основі даних Пенсійного фонду України

Як видно з даних рис. 6.9, чисельність застрахованих осіб у грудні 2019 року становила 13,2 млн осіб, з яких найманих працівників – 10,3 млн осіб.

У 2019 році працевлаштовано на 221,6 тис. осіб більше, ніж звільнено, прийнято 4661,4 тис. осіб; припинено трудові відносини з 4439,8 тис. осіб.

Із 10,3 млн найманих працівників 895,0 тис. осіб у грудні 2019 року отримували заробітну плату менше мінімальної (4173 грн), з них близько 239,5 тис. осіб – працівники бюджетної сфери (рис. 6.10).

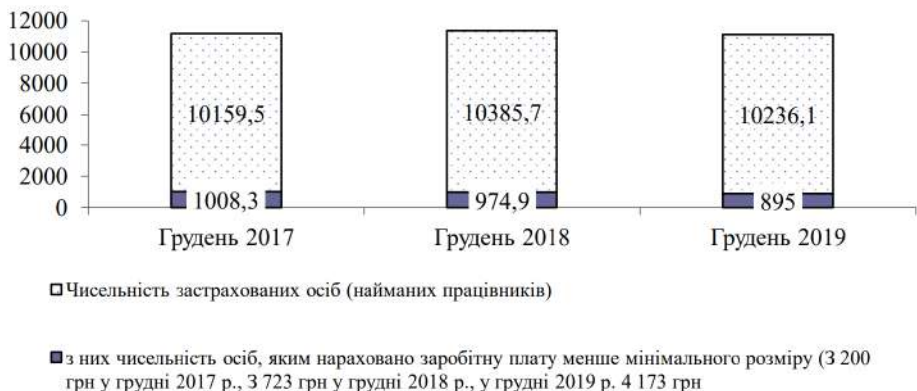

Рис. 6.10. Динаміка чисельності застрахованих осіб – найманих працівників, за яких роботодавцем сплачується ЄСВ

Джерело: сформовано авторами на основі даних Пенсійного фонду України

Як видно з даних рис. 6.10, частка таких осіб по відношенню до загальної чисельності найманих працівників зменшилась із 9,4% у грудні 2018 р. до 7,5% у грудні 2019 р. У порівнянні з груднем 2018 р., чисельність осіб, у яких рівень заробітної плати не перевищує мінімальну зарплату (4173 грн), зменшилась на 79,9 тис. осіб.

Середньомісячна заробітна плата, з якої сплачувалися страхові внески, у 2019 р. зросла на 48,9% і становила 11633,39 грн (7810,88 грн у 2018 р.).

У 2019 році збільшилися надходження ЄСВ на одну застраховану особу в середньому на 18,8% і становили за рік 22777,11 грн (1898,09 грн в середньому на місяць) проти 19178,21 грн (1598,18 грн в середньому на місяць) у 2018 році.

У I півріччі 2019 року 3,5 млн осіб або кожен четвертий працівник працювали без оформлення трудових відносин. Найбільше таких працівників у сільському господарстві (42,3%), торгівлі (17,9%), будівництві (16,1%), промисловості (6,4%) та

транспорті (3,7%).

У зв'язку з цим Пенсійний фонд України постійно здійснює моніторинг відомостей реєстру застрахованих осіб щодо виявлення ознак використання праці неоформлених працівників та порушень законодавства про працю та сплати ЄСВ, вживає відповідних заходів реагування.

У 2019 році зросла чисельність найманих працівників, яка збільшилася на 20,4 тис. осіб (100,2%), чисельність фізичних осіб-підприємців на 50,6 тис. осіб або на 2,7% (у грудні порівняно з січнем).

За результатами моніторингу страхувальників (10,7 тис. платників, за якими органами Держпраці проведено комплексні інспекційні відвідування на виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.09.2018 № 649-р «Про заходи, спрямовані на детінізацію відносин у сфері зайнятості населення»), в реєстрі застрахованих осіб підтверджено дані про прийняття на роботу 12,4 тис. осіб, яким нараховано заробітну плату у сумі 122,9 млн грн, ЄСВ – 27,1 млн грн.

Розподіл застрахованих осіб за діапазонами нарахованої заробітної плати, з якої сплачувався ЄСВ, наведено в табл. 6.9.

Таблиця 6.9

Розподіл застрахованих у системі державного соціального страхування осіб за діапазонами заробітної плати, тис. осіб

Групи	Діапазони заробітної плати	грудень 2017		грудень 2018		грудень 2019	
		кількість, тис. осіб	%	кількість, тис. осіб	%	кількість, тис. осіб	%
I	менше мінімальної з/п*	1677,6	16,5	1441,4	13,9	1252,1	12,2
II	від мінімальної з/п до 5000 грн	3066,4	30,2	2721,5	26,2	2133,6	20,8
III	від 5000 до 10000 грн	3027,0	29,8	2975,1	28,7	2949,0	28,7

Продовження таблиці 6.9

IV	від 10000 до 20000 грн	1808,8	17,8	2389,9	23,0	2682,4	26,2
V	від 20000 до максимуму, на який нараховується ЄСВ**	486,3	4,8	771,4	7,4	1150,3	11,2
VI	понад максимальну величину, на яку нараховується ЄСВ	93,4	0,9	86,4	0,8	95,7	0,9
	Всього застрахованих осіб	10159,5	100	10385,7	100	10263,1	100

* 3200 / 3723 / 4173 грн у грудні 2017/2018/2019 рр.

** 44050 / 55845 / 62595 грн у грудні 2017/2018/2019 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі даних Пенсійного фонду України

Як видно з даних табл. 6.9, у 2019 р. заробітна плата більш як 33% усіх застрахованих осіб, з якої сплачувався ЄСВ, становила до 5000 грн.

Майже у 62% застрахованих осіб ЄСВ сплачувався із зарплати не більше 10000 грн., майже 88% – не більше 20000 грн.

Графічно відповідні дані представлені на рис. 6.11.

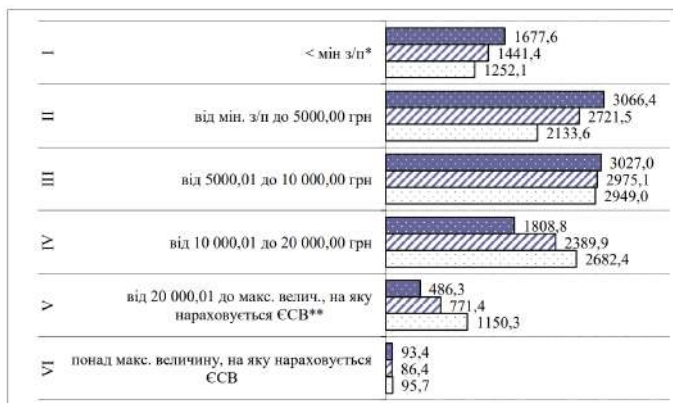

Рис. 6.11. Розподіл застрахованих осіб за діапазонами заробітної плати, тис осіб

Джерело: сформовано авторами на основі даних Пенсійного фонду України

Отже, проведений аналіз стану формування доходної бази фондів соціального страхування показує, що в даній сфері наявні суттєві проблеми, які негативно впливають на фінансові можливості системи соціального страхування. В першу чергу, це стосується приховування офіційного рівня заробітних плат, внаслідок чого, з однієї сторони, фонди соціального страхування не отримують необхідної доходної бази для забезпечення належного рівня компенсації втрат трудового доходу внаслідок реалізації страхових ризиків, а з іншої – унеможливають відповідний рівень таких компенсацій для застрахованих осіб.

У вигаші поки що знаходяться страхувальники – роботодавці, які за рахунок «оптимізації» офіційної заробітної плати мінімізують собівартість.

Оцінка ефективності механізму пенсійного страхування.

Оцінюючи стан розвитку системи пенсійного страхування в Україні (у солідарній її частині), насамперед, варто відзначити, що діюча конструкція солідарної пенсійної системи України є неспроможною з точки зору економічної статистики, демографічних прогнозів та суспільної моралі.

Згідно з даними офіційної статистики України та прогнозами Світового банку, досягнення балансу кошторису солідарної пенсійної системи є теоретично (математично) неможливим протягом максимального строку таких прогнозів (до 2040 року).

Отже, витрати солідарного фонду ПФУ протягом наступних мінімум двох поколінь навіть теоретично не зможуть бути покритими самостійними доходами, а існування ПФУ як повністю фондової системи (доходи = видатки + резерви), є практично неможливим.

Навіть за практично нереального сценарію, за якого сальдо

зовнішньої трудової міграції стане нульовим (число застрахованих осіб, які виїхали з України, дорівнюватиме числу зареєстрованих трудових іммігрантів в Україну), а народжуваність різко зросте, то все одно будь-яка влада України не зможе вплинути на низький рівень народжуваності минулих років, отже й на число потенційних платників ЄСВ найближчими десятиліттями.

За найоптимістичнішим демографічним прогнозом фінансове навантаження на бюджет солідарного фонду ПФУ зростатиме більш швидкими темпами, ніж доходи загальних урядових фінансів. Іншими словами, з кожним наступним роком частка державних субсидій на покриття дефіциту солідарної пенсійної системи в загальних бюджетних асигнуваннях (навіть при збалансованому бюджеті GGFR) зростатиме.

Отже, для дотримання рівня життя пенсіонерів мінімум на нинішньому низькому рівні, інші громадяни з кожним роком отримуватимуть все менше (у відносному вимірі) інших суспільних послуг.

Аналітична оцінка ефективності механізму пенсійного страхування наступна (в частині її солідарної складової) (табл. 6.10).

Таблиця 6.10

Динаміка кількості пенсіонерів усіх категорій в Україні

Показники	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Усього пенсіонерів, тис. осіб	13533	12147	12296	11956	11725	11470
<i>у тому числі:</i>						
- за віком	10397	9341	9408	9116	8922	8693
- по інвалідності	1534	1394	1400	1395	1401	1415
- у разі втрати годувальника	788	656	726	694	663	646
- за вислугу років	688	649	660	654	646	629
- соціальні пенсії	125	106	101	95	90	84
у % до усього:						
- за віком	76,8	76,9	76,5	76,2	76,1	75,8

Продовження таблиці 6.10

- по інвалідності	11,3	11,5	11,4	11,7	11,9	12,3
- у разі втрати годувальника	5,8	5,4	5,9	5,8	5,7	5,6
- за вислугу років	5,1	5,3	5,4	5,5	5,5	5,5
- соціальні пенсії	0,9	0,9	0,8	0,8	0,8	0,7

Джерело: складено авторами за даними ДССУ

Як видно з даних табл. 6.10, кількість пенсіонерів в Україні досить стрімко знизилась: із більш як 13,5 млн осіб у 2014 р. до менш як 11,5 млн у 2019 р., або більш як на 2 млн осіб (15,2%) (рис. 6.12).

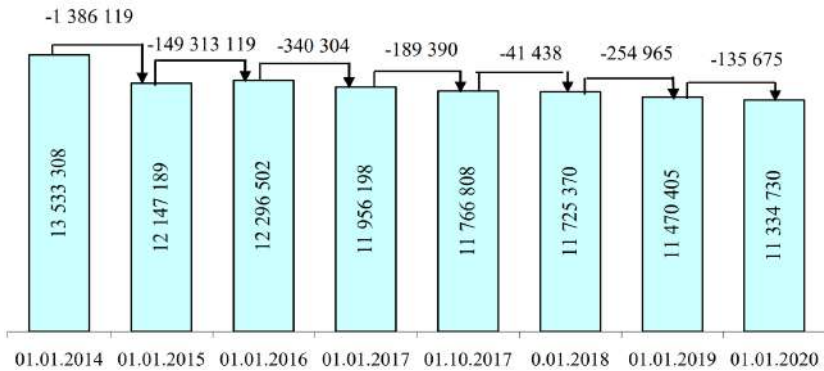

Рис. 6.12. Динаміка чисельності пенсіонерів, осіб

Джерело: складено авторами за даними ДССУ

Причиною цього є високий рівень смертності внаслідок низького рівня медичного обслуговування та харчування на рівні, нижчому за науково обґрунтовані норми.

Понад 75% усіх пенсіонерів отримують пенсії за віком – при цьому їх частка в динаміці дещо знижується. Натомість, частка пенсіонерів, що отримують пенсію за інвалідністю, дещо зростає.

Розподіл чисельності пенсіонерів за статтю представлений на рис. 6.13.

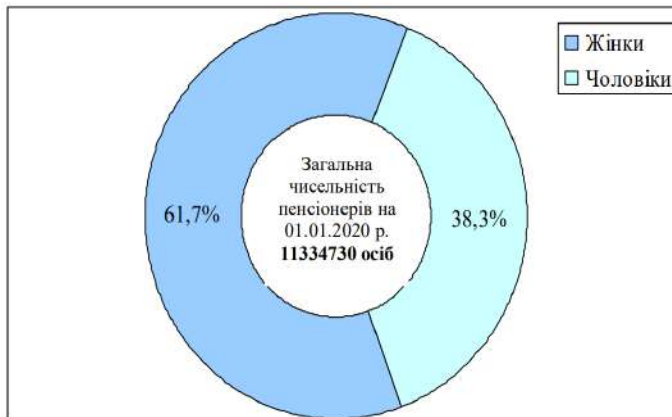

Рис. 6.13. Розподіл чисельності пенсіонерів за статтю

Джерело: складено авторами за даними ДССУ

Як видно із даних рис. 6.13, чисельність пенсіонерів – жінок більш як у 1,6 рази перевищує відповідний показник у чоловіків.

Структура пенсіонерів у розрізі нормативно-правових актів, на підставі яких вони отримують пенсію, наведена в табл. 6.11.

Таблиця 6.11

Кількість пенсіонерів в розрізі відповідних нормативно-правових актів, згідно яких здійснюється їх пенсійне забезпечення

Показники	2016	2018	2019
Усього пенсіонерів	11734984	11170322	10916447
<i>у т. ч. отримують пенсії відповідно до законів та інших нормативно-правових актів:</i>			
до ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»	11214601	10792730	10580296
до ЗУ «Про пенсійне забезпечення»	139246	96941	89480
до ЗУ «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»	77973	69056	64210
до ЗУ «Про державну службу»	115509	79070	67113
до ЗУ «Про статус народного депутата України»	984	944	886

Продовження таблиці 6.11

до постанови ВРУ «Про затвердження Положення про помічника-консультанта народного депутата»	727	484	404
до ЗУ «Про Національний банк України»	1402	834	696
до ЗУ «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів»	3698	2253	1847
до ЗУ «Про службу в органах місцевого самоврядування»	23903	18605	17024
до Митного кодексу України	1013	584	496
до ЗУ «Про наукову і науково-технічну діяльність»	64432	19517	10293
до ЗУ «Про прокуратуру»	5335	5755	5752
до ЗУ «Про судоустрій та статус суддів»	1438	3126	3307
до ЗУ «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»	84492	80303	74551
<i>із загальної кількості пенсіонерів особи, які одночасно підпадають під дію інших нормативно-правових актів</i>			
«Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»	967426	717593	526071
«Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні»	28397	27233	26765
«Про соціальний захист дітей війни»	3140063	2651589	2405273
«Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні»	30363	24081	20893
«Про донорство крові та її компонентів»	55397	52182	50605
«Про статус гірських населених пунктів України»	216070	211365	204974

Продовження таблиці 6.11

«Про пенсії за особливі заслуги перед Україною»	532830	458445	425061
«Про підвищення престижності шахтарської праці»	194957	249844	232915
«Про біженців»	119	107	108
Із загальної кількості пенсіонерів особи, яким достроково призначені пенсії	322230	299061	293435

Джерело: складено авторами за даними ДССУ

Як видно із даних табл. 6.11, абсолютна більшість пенсіонерів – понад 95% – отримують пенсії відповідно до положень Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування». При цьому в динаміці їх частка зростає і у 2019 році вже наблизилась до 97%.

Це свідчить про те, що пенсійне забезпечення в Україні все більше здійснюється на страхових засадах, коли розмір пенсій залежить від розміру страхових внесків особи – отримувача, здійснених нею в період трудової активності.

Кількість осіб, які отримують пенсію на підставі ЗУ: «Про державну службу», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про службу в органах місцевого самоврядування» стрімко знижується – у 2019 р. майже втричі проти 2016 року.

З огляду на те, що індексацію пенсій особам, що отримують пенсію відповідно до Законів України «Про державну службу», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про службу в органах місцевого самоврядування» фактично «заморозили», можна стверджувати, що вони будуть переходити на «звичайну» пенсію, визначену Законом України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування».

Дані стосовно середнього розміру пенсії в розрізі нормативно-правових актів, на підставі яких вона нараховується, наведені в табл. 6.12.

Таблиця 6.12

Середній розмір пенсії пенсіонерів в розмірі нормативно - правових актів, відповідно до яких здійснюється її виплата

Показники	2016	2018	2019
Усього	1656,58	2458,32	2542,32
<i>у т. ч. отримують пенсії відповідно до законів та інших нормативно-правових актів:</i>			
до ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»	1602,19	2418,44	2503,23
до ЗУ «Про пенсійне забезпечення»	1169,57	1479,74	1572,13
до ЗУ «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»	2802,36	4160,32	4222,98
до ЗУ «Про державну службу»	3334,22	3854,25	4039,79
до ЗУ «Про статус народного депутата України»	15045,73	15335,38	15430,25
до постанови ВРУ «Про затвердження Положення про помічника-консультанта народного депутата»	3863,96	3990,70	4043,56
до ЗУ «Про дипломатичну службу»	8800,00	9500,00	–
до ЗУ «Про Національний банк України»	6504,92	8021,70	8530,03
до ЗУ «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів»	3403,24	4005,02	4157,28
до ЗУ «Про службу в органах місцевого самоврядування»	3042,56	3315,15	3371,29
до Митного кодексу України	4662,98	5229,62	5337,70
до ЗУ «Про наукову і науково-технічну діяльність»	3710,00	3799,72	3806,55
до ЗУ «Про прокуратуру»	7150,97	10610,01	10941,48
до ЗУ «Про судоустрій та статус суддів»	16618,78	24667,53	28648,32
до ЗУ «Про судову експертизу»	2991,82	3906,25	4068,97
до ЗУ «Про Кабінет Міністрів України»	15080,00	14741,43	14963,49

Продовження таблиці 6.12

до ЗУ «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»	3386,84	3894,94	4001,70
«Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»	1990,66	3079,04	3017,30
«Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні»	2305,87	2651,50	2682,96
«Про соціальний захист дітей війни»	1657,50	2680,05	2772,91
«Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні»	1702,50	2727,51	2819,18
«Про донорство крові та її компонентів»	1953,94	3117,51	3220,40
«Про статус гірських населених пунктів України»	1613,30	2242,37	2355,59
«Про пенсії за особливі заслуги перед Україною»	2312,74	3497,02	3614,80
«Про підвищення престижності шахтарської праці»	3326,51	7575,79	7822,87
«Про біженців»	1726,05	2442,99	2607,41
Із загальної кількості пенсіонерів особи, яким достроково призначені пенсії	1523,25	2266,78	2389,77

Джерело: складено авторами за даними Пенсійного фонду України

Як видно із її даних, середній розмір пенсії у 2019 р. склав 2542 грн, причому середній розмір пенсії, визначений на умовах Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», склав 2503 грн.

Натомість, найбільший розмір пенсії отримують особи, які вийшли на пенсію згідно Законів України: «Про судоустрій та статус суддів», «Про статус народного депутата України», «Про Кабінет Міністрів України», «Про прокуратуру».

Характеризуючи розмір призначеної місячної пенсії усіх категорій пенсіонерів, розглянемо дані табл. 6.13.

**Середній розмір призначеної місячної пенсії усіх категорій
пенсіонерів**

Показники	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Середній розмір пенсії, усього	1526,1	1581,5	1699,5	1828,3	2479,2	2645,7
<i>у тому числі</i>						
- за віком	1521,6	1573,0	1690,3	1808,9	2556,7	2648,2
- по інвалідності	1406,5	1432,1	1545,2	1705,9	2000,9	2118,6
- у разі втрати годувальника	1303,8	1433,1	1640,3	1803,0	2368,0	2491,4
- за вислугу років	2192,6	2244,3	2282,4	2384,9	2895,2	3370,6
- соціальні пенсії	976,0	977,0	1099,0	1268,6	1450,6	1499,6
<i>% до середнього розміру</i>						
- за віком	99,7	99,5	99,5	98,9	103,1	100,1
- по інвалідності	92,2	90,6	90,9	93,3	80,7	80,1
- у разі втрати годувальника	85,4	90,6	96,5	98,6	95,5	94,2
- за вислугу років	143,7	141,9	134,3	130,4	134,7	130,1
- соціальні пенсії	64,0	61,8	64,7	69,4	58,5	56,7

Джерело: складено авторами за даними ДССУ

Як видно з даних табл. 6.13, середній розмір пенсій становив у 2019 р. 2645,7 грн. Найнижчими були соціальні пенсії, розмір яких у 2019 році складав лише 56,7% від середнього показника пенсій.

Найвищий розмір характерний для пенсій за вислугу років – він більш як на 30% перевищує середній розмір пенсій.

Співвідношення середнього розміру призначених пенсій та середньомісячної заробітної плати наведено в табл. 6.14.

Динаміка співвідношення середнього розміру призначених пенсій та середньомісячної заробітної плати (коефіцієнт заміщення)

Показники	на початок року					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Середній розмір призначеної пенсії, грн	1487	1536	1657	1785	2458	2542
Середньомісячна заробітна плата, грн	3265	3480	4195	5182	7104	8865
Розмір пенсії у % до розміру зарплати (коефіцієнт заміщення)	45,5	44,1	39,5	34,4	34,6	28,7

Джерело: складено авторами за даними ДССУ

Відповідні дані графічно представлені на рис. 6.14.

Рис. 6.14. Динаміка співвідношення середнього розміру призначених пенсій та середньомісячної заробітної плати (коефіцієнт заміщення)

Джерело: складено авторами за даними ДССУ

Як видно з рис. 6.14, розмір середньої пенсії за період із 2014 по 2019 роки зріс в 1,7 рази. Натомість, розмір середньої заробітної

плати в Україні виріс більш суттєво – більш як у 2,7 рази (із 3265 грн до 8865 грн).

Внаслідок цього суттєво знизився коефіцієнт заміщення, який розраховується як відношення середньої пенсії до середньої заробітної плати. Якщо у 2014-2015 роках відповідний показник становив 44-45%, то у 2017-2018 рр. – вже 34,5%, а у 2019 році знизився до критично низьких 28,7%.

Такого низького значення показника в Україні ще не спостерігалось, тому варто відмітити загрозове зниження показника заміщення заробітної плати пенсією, який у 2019 році опустився нижче позначки у 29%, тоді як ще у 2014-2015 роках становив 44-45%.

Характеризуючи розподіл пенсіонерів за розмірами отримуваної пенсії, доцільно розглянути дані табл. 6.15.

Таблиця 6.15

Розподіл пенсіонерів за розмірами отримуваної пенсії

Групи пенсіонерів за розміром призначеної місячної пенсії, грн	станом на 01.01.2018		станом на 01.01.2019	
	кількість, %	%	кількість, %	%
до 800	23833	0,20	24859	0,22
801 - 1000	49988	0,43	50519	0,44
1001 - 1100	2608	0,02	2510	0,02
1101 - 1200	2386	0,02	2199	0,02
1201 - 1300	2313	0,02	1663	0,01
1301 - 1400	818790	6,98	1767	0,02
1401 - 1500	1795647	15,31	2097612	18,29
1501 - 2000	3948493	33,68	3788053	33,02
2001 - 3000	2630784	22,44	2781439	24,25
3001 - 4000	1163258	9,92	1203035	10,49
4001 - 5000	513467	4,38	574097	5,00
5001 - 10000	655267	5,59	802927	7,00
понад 10000	118536	1,01	139725	1,22

Джерело: складено авторами за даними Пенсійного фонду України

Як видно з даних табл. 6.15, найбільш чисельною у 2017-2018 рр. була група пенсіонерів із розміром призначеної пенсії у діапазоні 1,5-2,0 тис. грн. – 33,7% у 2017 році та 33,0 у 2018 р.

Також досить вагомою була частка групи у діапазоні 2,0-3,0 тис. грн. – 22,4% у 2018 році та 24,3% у 2018 р. Відповідні дані у графічному вигляді представлені на рис. 6.15.

Рис. 6.15. Розподіл пенсіонерів за розмірами отримуваної пенсії

Джерело: складено авторами за даними Пенсійного фонду України

Як видно із його даних, частка відповідних груп сукупно становила 56,1% у 2017 році та 57,3% у 2018 р.

Якщо додати до них третю за часткою групу – пенсіонерів, пенсія яких перебуває у діапазоні 1,4-1,5 тис. грн., то сукупна частка трьох аналізованих груп складає майже 70% у 2017 році та понад 75% у 2018 році.

Отже, можна констатувати, що майже три чверті вітчизняних пенсіонерів отримують пенсію в діапазоні 1,4-3,0 тис. грн. Крім того, понад 86% українських пенсіонерів отримують пенсію у діапазоні 1,4-4,0 тис. грн., що є вкрай низьким показником (табл. 6.16).

**Динаміка доходної частини бюджету Пенсійного фонду, млрд
грн**

Показники	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Загальний Бюджет Пенсійного фонду	241,7	264,7	254,3	300,2	352,2	427,5	448,6
Власні доходи Пенсійного фонду	165,9	169,9	111,7	158,9	202,1	245,8	301,8
у т. ч. за рахунок ЄСВ (до 2016 – внесків на ЗДПС)	159,5	165,4	107,1	154,3	196,9	240,2	271,1
Кошти державного бюджету на покриття дефіциту	75,8	94,8	142,6	141,3	150,1	181,7	146,8
Частка коштів ДБУ у доходах ПФУ, %	31,4	35,8	56,1	47,1	42,6	42,5	32,7

Джерело: звіти ПФУ, 2019-2020 рр. планові показники на підставі Постанов КМУ

Як видно з даних табл. 6.16, доходи Пенсійного фонду України зростають у динаміці, проте таке зростання відбувається досить повільними темпами, особливо в умовах наявних інфляційних процесів, що мали місце у 2014-2018 рр.

Загалом, у 2014-2019 рр. бюджет Пенсійного фонду України зріс у 1,76 рази. При цьому суми коштів, що передаються Пенсійному фонду України із державного бюджету України, вирости у 2,4 рази і сягнули у 2019 році 181,7 млрд грн. Особливо значною частка коштів державного бюджету України у доходах Пенсійного фонду України становила у 2016 році (56%) – відразу після запровадження єдиного соціального внеску та зменшення розміру відрахувань із майже 41% до 22%. У 2018-2019 рр. частка коштів державного бюджету України у доходах Пенсійного фонду України також була досить вагомою і

перебувала на рівні 42,5%.

Дані щодо рівня виконання запланованих показників доходної частини Пенсійного фонду України представлені в табл. 6.17.

Таблиця 6.17

**Динаміка виконання запланованих показників доходів
Пенсійного фонду України, млрд грн.**

Показники		2014	2015	2016	2017	2018	2019
Власні доходи Пенсійного фонду	план	166,9	172,5	110,0	162,0	206,9	245,8
	факт	165,9	169,9	111,7	158,9	202,1	н.д.
	% виконання	99,4	98,5	101,6	98,1	97,7	н.д.
у т. ч. за рахунок ЄСВ	план	160,5	168,1	105,4	156,4	201,7	240,2
	факт	159,5	165,4	107,1	154,3	196,9	н.д.
	% виконання	99,3	98,4	101,7	98,7	97,6	н.д.
Кошти ДБУ	план	81,7	94,8	142,6	133,5	150,1	181,7
	факт	75,8	94,8	142,6	133,5	150,1	н.д.
	% виконання	92,8	100,0	100,0	100,0	100,0	н.д.

Джерело: звіти ПФУ, у 2019-2020 рр. планові показники на підставі Постанов КМУ

Як видно із табл. 6.17, рівень виконання запланованих показників доходів Пенсійного фонду України є досить високим і загалом перевищує 98%. При цьому рівень виконання показника з перерахування до пенсійного фонду коштів держбюджету в останні роки є стовідсотковим.

Це створює необхідні передумови для забезпечення стабільності роботи Пенсійного фонду України, від якої залежить своєчасність виплати пенсій.

Рівень виконання планових показників доходів представлений на рис. 6.16.

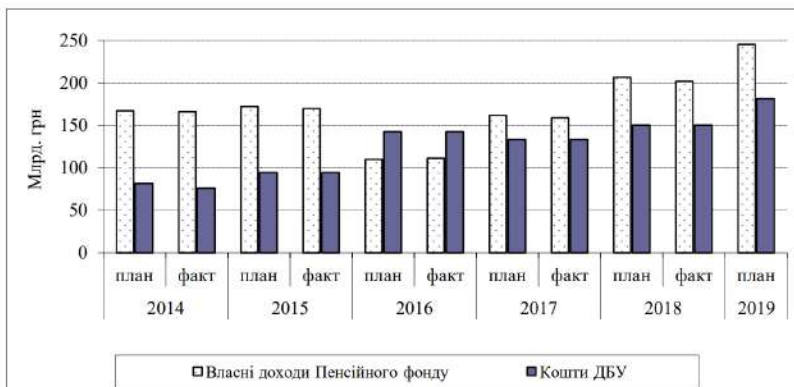

Рис. 6.16. Рівень виконання запланованих значень власних доходів Пенсійного фонду України

Джерело: звіти ПФУ, у 2019-2020 рр. планові показники на підставі Постанов КМУ

Структура власних доходів Пенсійного фонду України представлена в табл. 6.18.

Таблиця 6.18

Динаміка доходів Пенсійного фонду України за 2014-2020 рік

Показники	факт					план	
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Загальна сума власних доходів	165,9	169,9	111,7	158,9	202,1	245,8	301,8
Єдиний соціальний внесок	159,5	165,4	107,1	154,3	196,9	240,2	271,1
Інші доходи, які адмініструє Пенсійний фонд України	6,5	4,5	4,6	4,6	5,2	5,6	30,7

Джерело: складено авторами за даними Пенсійного фонду України

Як бачимо, понад 95% власної доходної бази ПФУ формується за рахунок надходжень ЄСВ, що перерозподіляється на загальнообов’язкове державне пенсійне страхування (рис. 6.17).

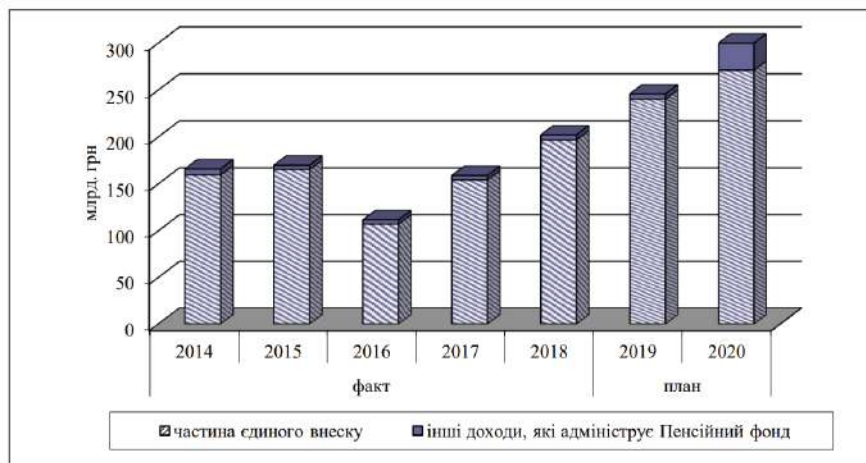

Рис. 6.17. Динаміка доходів Пенсійного фонду України за 2014-2020 рік

Джерело: складено авторами за даними Пенсійного фонду України

У 2020 році передбачається сплата єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за деякі категорії застрахованих осіб та покриття недоотриманої суми коштів від застосування розміру єдиного внеску, передбаченого частинами тринадцятою і чотирнадцятою статті 8 Закону України “Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування”.

Після аналітичної оцінки показників доходів доцільним є аналіз динаміки та структури видатків Пенсійного фонду України (табл. 6.19).

Як видно із даних табл. 6.19, обсяг видатків Пенсійного фонду України в динаміці зростає і у 2019 р. перевищив 427 млрд грн

Динаміка видатків Пенсійного фонду України

Показники	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Усього видатків	243,3	265,6	253,4	291,5	358,6	427,2
Видатки, що здійснюються за рахунок власних надходжень ПФУ	192,4	210,8	202,1	226,7	259,2	303,4
Видатки на пенсійне забезпечення осіб, пенсія яким призначена згідно із Законом України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”	181,9	199,3	190,6	213,3	244,7	282,8
Видатки, що здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України	51,0	54,8	51,3	64,8	99,4	123,8
Частка видатків, що повинні фінансуватись за рахунок коштів ДБУ у загальних видатках ПФУ, %	20,9	20,6	20,3	22,2	27,7	29,0

Джерело: складено авторами за даними Пенсійного фонду України

Також варто відмітити зростання частки видатків, що повинні фінансуватись за рахунок коштів державного бюджету України у загальних видатках Пенсійного фонду України – якщо у 2014-2016 рр. вона становила близько 21%, то вже у 2019 р. зросла до 29%.

Рівень виконання запланованих показників видатків Пенсійного фонду України представлений в табл. 6.20 та на рис. 6.18.

Як видно із наведених даних, рівень виконання видатків, що фінансуються за рахунок власних надходжень ПФУ, в окремі роки є меншим за 100%.

**Динаміка виконання запланованих показників доходів ПФУ,
млрд грн.**

Показники		2014	2015	2016	2017	2018	2019
Видатки, що фінансуються за рахунок власних надходжень ПФУ	план	191,5	211,6	199,6	228,3	254,2	303,4
	факт	192,4	210,8	202,1	226,7	259,2	
	% виконання	100,4	99,6	101,3	99,3	101,9	
Пенсійне забезпечення осіб, пенсія яким призначена згідно з іншими законодавчими актами в частині, що не перевищує розміру трудової пенсії за віком, на яку є право відповідно до Закону “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування”	план	181,1	200,7	188,1	214,6	237,2	282,8
	факт	181,9	199,3	190,6	213,3	244,7	
	% виконання	100,5	99,3	101,4	99,4	103,2	
Видатки, що фінансуються за рахунок коштів ДБУ	план	57,2	55,6	54,5	67,1	104,5	123,8
	факт	51,0	54,8	51,3	64,8	99,4	
	% виконання	89,0	98,5	94,2	96,5	95,2	

Джерело: складено авторами за даними Пенсійного фонду України

В першу чергу, це пояснюється тим, що обсяг видатків, які фінансуються за рахунок коштів ДБУ, за останні п’ять років ні разу не були профінансовані повністю. Зокрема, у 2018 році рівень виконання відповідного показника склав лише 95,2%.

Рис. 6.18. Динаміка та рівень виконання запланованих показників доходів Пенсійного фонду України

Джерело: складено авторами за даними Пенсійного фонду України

Важливим питанням солідарної пенсійної системи є співвідношення між кількістю платників ЄСВ, переважна частина якого перерозподіляється на пенсійне страхування, та кількістю пенсіонерів. Відповідна інформація представ на рис. 6.19.

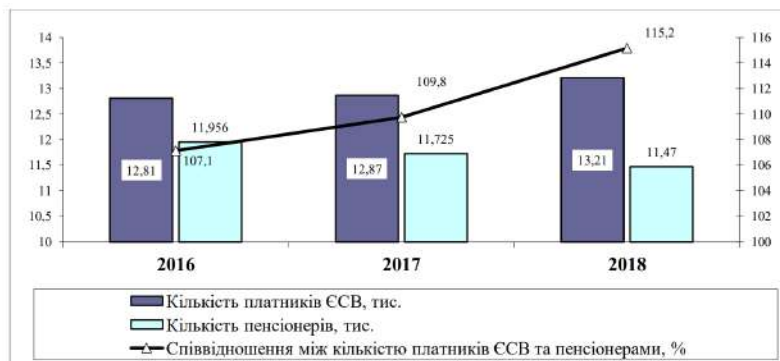

Рис. 6.19. Відношення між кількістю платників ЄСВ та пенсіонерами

Джерело: складено авторами за даними Пенсійного фонду України

Відповідно до даних рис. 6.19, кількість платників ЄСВ у 2016-2018 рр. зросла – із 12,81 млн у 2016 р. до 13,21 млн у 2018 р. (на 3,1%). Натомість, чисельність пенсіонерів навпаки, знизилась – із 11,96 млн до 11,47 млн у 2018 р. (на 4,3%). Як наслідок, якщо

у 2016 р. кількість платників ЄСВ на 7,1% перевищувало кількість пенсіонерів, то у 2018 р. відповідний показник зріс до 15,2%, а у 2019 р. – до 21,3%.

Отже, результати проведеного аналізу показують, що діюча система пенсійного страхування має низку недоліків, до складу яких варто, насамперед, віднести такі вади:

- відсутність мотивації для відкладення грошей на старість;
- провокування розшарування українців за доходами;
- дискримінація самозайнятих осіб, представників МСБ;
- породження аномально низького рівня економічної активності пенсіонерів.

Однією із головних вад діючої пенсійної системи є ряд хибних уявлень:

- бездефіцитність солідарної частини Пенсійного Фонду (ПФУ) теоретично можливо досягти у майбутньому;
- накопичувальний рівень пенсійного страхування неможливо запровадити до досягнення балансу солідарної частини ПФУ;
- ЄСВ повинен сплачуватися за рахунок працедавця, а не застрахованої особи, оскільки виникає ризик зниження чистої зарплати на руки;
- при відсутності мінімального трудового стажу право на пенсію можна буде придбати у пенсійного фонду України як страховий поліс;
- самозайняті особи самостійно визначають доцільність свого пенсійного страхування, але при відмові, претендуватимуть лише на мінімальну соціальну пенсію на рівні допомоги з безробіття.

У той же час, потребують пояснення твердження щодо неспроможності діючої системи пенсійного страхування з точки зору економічної статистики, демографічних прогнозів та суспільної

моралі.

Аналіз стану розвитку соціального страхування на випадок безробіття. Економічні трансформації в Україні активізували низку соціально-економічних проблем, у тому числі й ті, що досі не отримали переважно позитивної чи негативної оцінки, але потребують дедалі пильнішої уваги.

Це стосується, зокрема, проблем формування й розвитку ефективно функціонуючого ринку праці. На сучасному етапі ринкових перетворень характерними ознаками ринку праці України досі залишаються наявність значних обсягів та тривалості безробіття, досить низького рівня зайнятості та соціального захисту населення, зростання повного, часткового та прихованого безробіття, труднощі з працевлаштуванням молоді та жінок.

Проте найактуальнішим і найскладнішим є питання безробіття, особливо довготривалого. Успішний розвиток ринку праці, ефективність заходів сприяння зайнятості населення значною мірою залежать від стану і тенденцій фінансового забезпечення системи соціального страхування на випадок безробіття. Динаміка основних показників ринку праці представлена в табл. 6.21.

Таблиця 6.21

Основні показники ринку праці, млн. осіб

Рік	Економічно активне населення		у тому числі			
	у віці 15-70 років	працездатного віку	зайняте населення		безробітне населення (за методологією МОП)	
			у віці 15-70 років	працездатного віку	у віці 15-70 років	працездатного віку
2014	19,92	19,16	19,18	17,45	1,71	1,71
2015	18,10	19,18	19,23	17,52	1,66	1,66
2016	17,96	19,32	19,26	17,73	1,59	1,59
2017	17,85	19,40	19,31	17,89	1,51	1,51
2018	17,94	19,04	18,07	17,19	1,85	1,85

Джерело: складено авторами на основі даних Держстату України

Як видно з даних табл. 6.21, чисельність економічно активного населення в Україні у порівнянні із 2014 р. скоротилось. Основною причиною є військова агресія з боку Росії, внаслідок чого Україна втратила частину територій та чисельності економічно активного населення. Звертає на себе увагу збільшення у 2018 році чисельності безробітного населення, яке зросло до 1,85 млн осіб.

Тенденції останніх років демонструють поступове скорочення кількості економічно активного населення в Україні. У 2014 році його чисельність становила майже 19,16 млн осіб, а в у 2018 році – 19,04 млн осіб.

Розрахунки показують, що показник безробітних за останні чотири роки майже не змінився (табл. 6.22).

Таблиця 6.22

Рівень безробіття в Україні

Показники	2014	2015	2016	2017	2018
Рівень безробіття економічно активного населення в Україні, %	9,3	9,1	9,3	9,5	9,3
Рівень безробіття населення працездатного віку в Україні, %	9,7	9,5	9,5	9,7	9,5
Рівень безробіття в ЄС, %	10,2	9,4	9,5	7,6	6,8

Джерело: складено авторами на основі даних Держкомстату України

Фінансове забезпечення механізму реалізації системи соціального страхування на випадок безробіття в Україні, як це і прийнято в світовій практиці, проводиться через Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, діяльність якого спрямована на вирішення проблем, що виникають на ринку праці.

Питання підвищення ефективності управління формуванням та використанням коштів бюджету Фонду є надзвичайно актуальним у контексті побудови дієвого механізму регулювання ринку праці.

Ефективність функціонування даного Фонду багато в чому визначає темпи стабілізації таких показників, як рівень зайнятості та безробіття, тому зрозумілою є необхідність пошуку раціональніших методів управління формуванням коштів бюджету Фонду та напрямів їх використання.

Відповідно до положень діючого законодавства, страхування на випадок безробіття включає:

- допомогу з безробіття;
- відшкодування витрат, пов'язаних із професійною підготовкою або перепідготовкою та профорієнтацією;
- дотацію роботодавцю для працевлаштування безробітних, у тому числі молоді на перше робоче місце;
- допомога на поховання безробітного;
- профілактичні заходи, спрямовані на запобігання настанню страхових випадків.

Проаналізуємо фінансову діяльність Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття. Проведено порівняння його видатків та доходів (планових і фактичних показників) протягом 2014-2018 рр.

Доходи Фонду формуються із залишку коштів на початок року, страхових внесків (6,3596% від сплаченого єдиного соціального внеску у 2017 р., 5,2313% у 2018 р., 5,0026 у 2019 р.) та інших надходжень.

Видатки Фонду формуються з матеріального забезпечення та соціальних послуг, розвитку та супроводження Єдиної

інформаційно-аналітичної системи Державної служби зайнятості; відшкодування Пенсійному фонду витрат, пов'язаних із достроковим виходом працівників на пенсію; утримання та забезпечення діяльності Державної служби зайнятості, Інституту підготовки кадрів Державної служби зайнятості, управління Фондом; створення умов прийому та надання соціальних послуг та інших видатків.

Протягом 2014-2018 рр. розмір фактичних доходів (включаючи залишок коштів на початок року) бюджету Фонду перевищував розмір фактичних видатків.

Більш детальну інформацію про доходи та видатки бюджету Фонду подано на рис. 6.20, на якому наведено відповідну динаміку за досліджуваний період шляхом її унаочнення.

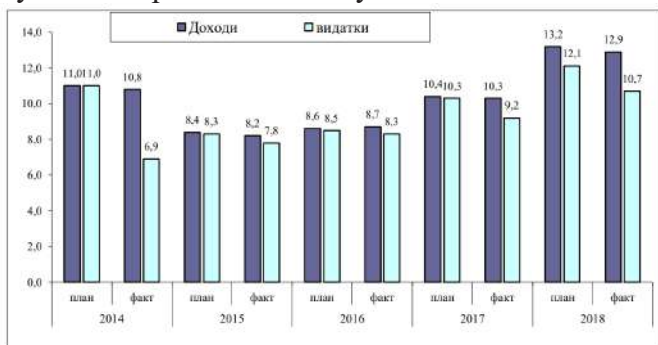

Рис. 6.20. Фактичні доходи та видатки бюджету у 2012-2017 рр., млрд грн.

Джерело: складено авторами на основі даних Державної служби зайнятості України

Фактичний високий рівень доходів у 2014 році був зумовлений залишком коштів на початок 2014 року (4,6 млрд грн.). Для порівняння, у 2015 році цей показник становив 2,4 млрд грн, у 2016 – 2,9 млрд грн.

Додатково відмітимо, що фактично видатки в жодному році не перевищили заплановані показники.

Надходження страхових внесків до Фонду тільки в 2018 році перевищило рівень 2014 року. Більш детальну інформацію про заплановані та фактичні надходження страхових внесків протягом 2014-2018 рр. подано на рис. 6.21.

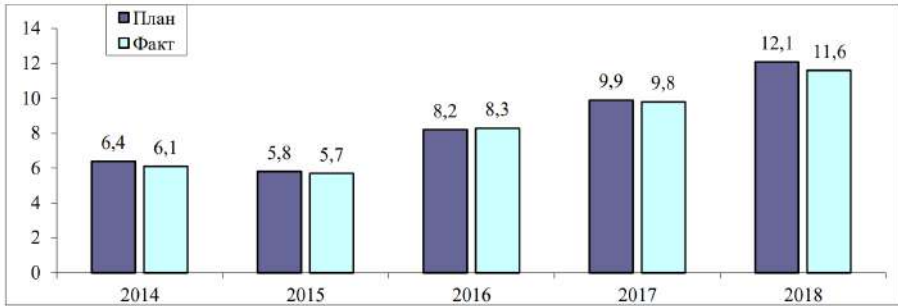

Рис. 6.21. Надходження страхових внесків до Фонду зайнятості, млрд грн.

Джерело: складено авторами на основі даних Державної служби зайнятості України

Скорочення страхових надходжень у 2014-2015 рр. пов'язане з тимчасовою окупацією території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та окремих районів Донецької і Луганської областей, а з 2016 року – внаслідок зниження ставки ЄСВ до 22%. Страхові надходження займають лівову частку надходжень до бюджету Фонду (від 93 до 99%). Тільки в 2014 та 2015 рр. частка страхових внесків суттєво скоротилася (56% та 70% відповідно).

Більш детально структуру доходів Фонду розглянуто на рис. 6.22.

Видатки Фонду умовно можна поділити на три частини:

- матеріальне забезпечення та соціальні послуги,
- утримання діяльності Фонду
- інші видатки, пов'язані зі функціонуванням Фонду.

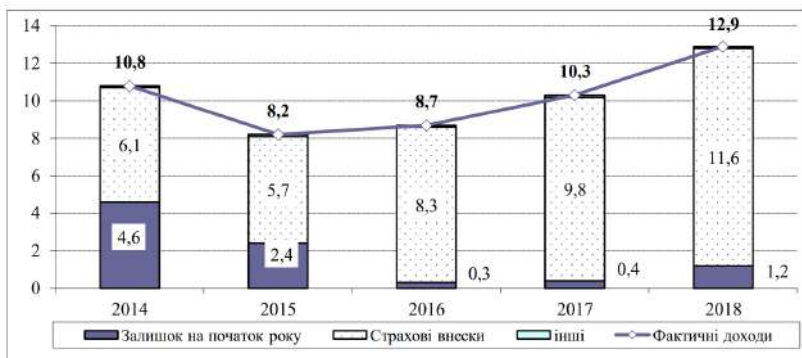

Рис. 6.22. Структура доходів Фонду, млрд грн.

Джерело: складено авторами на основі даних Державної служби зайнятості України

Структуру видатків відповідно до цього поділу показано на рис. 6.23.

Рис. 6.23. Структура видатків за основними статтями Фонду, млрд грн.

Джерело: складено авторами на основі даних Державної служби зайнятості України

Слід відмітити, що темпи зростання середнього розміру допомоги з безробіття перевищували зростання індексу споживчих цін лише в 2016 р.

Більш детальне порівняння темпів зростання середнього розміру з безробіття та темпів зростання індексу споживчих цін

представлено на рис. 6.24.

Рис. 6.24. Середній розмір допомоги по безробіттю та середня заробітна плата, грн

Джерело: складено авторами на основі даних Державної служби зайнятості України

Як видно з даних, середній розмір допомоги з безробіття в динаміці зростає і за досліджуваний період (за п'ять років) зріс більш як утричі – з 1232 грн до 3723 грн. Якщо у 2014 співвідношення між середньою допомогою з безробіття та середньою зарплатою складало 2,82 рази, то у 2017 р. зросло до 3,4 рази, а у 2018 р. знизилось до 2,4 рази.

Унаочнена інформація про темпи зростання середньої допомоги з безробіття та порівняння із індексом споживчих цін представлено на рис. 6.25.

Характеризуючи доходну базу соціального страхування на випадок безробіття, варто відзначити, що з 1 січня 2019 року було проведено перерозподіл єдиного внеску за видами соціального страхування.

Причиною такого рішення стало те, що починаючи з вересня 2018 року стали зменшуватися обсяги надходження сум ЄСВ до фондів соціального страхування та Пенсійного фонду і у зв'язку з цим до кінця року 2018 року виникла проблема невиконання

планових показників доходної частини бюджетів, зокрема Фонду соціального страхування.

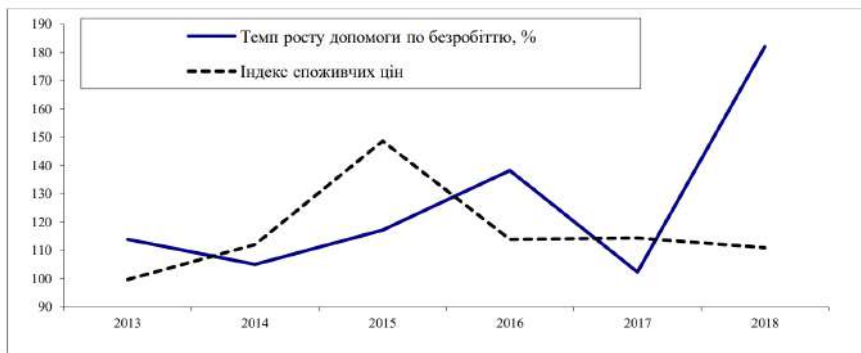

Рис. 6.25. Порівняння темпів зростання середнього розміру по безробіттю та темпів зростання індексу споживчих цін, у % до попереднього року

Джерело: складено авторами на основі даних Державної служби зайнятості України

Причиною такого рішення стало те, що починаючи з вересня 2018 року стали зменшуватися обсяги надходження сум ЄСВ до фондів соціального страхування та Пенсійного фонду і у зв'язку з цим до кінця року 2018 року виникла проблема невиконання планових показників доходної частини бюджетів, зокрема Фонду соціального страхування.

Внаслідок цього, під загрозою опинилися своєчасність і повнота виплати допомоги з тимчасової непрацездатності, з вагітності та пологів, страхові виплати потерпілим на виробництві та інші.

У зв'язку з цим, відповідно до пункту 2.93 Генеральної угоди 7 грудня 2018 року відбулися тристоронні консультації, в результаті яких сторони соціального діалогу дійшли згоди про збільшення частки єдиного внеску для Фонду соціального страхування України

(з 9,1472 до 9,3759 відсотка) за рахунок зменшення частки єдиного внеску для Фонду соціального страхування на випадок безробіття (з 5,2313 до 5,0026 відсотка). Частка Пенсійного фонду, при цьому, залишилась без змін (85,6215 відсотки). Зазначений розподіл єдиного внеску затверджено постановою Кабінету Міністрів України 27 грудня 2018 року № 1142.

Відповідно бюджети фондів соціального страхування на 2019 рік розраховувалися з урахуванням зазначеного вище перерозподілу ЄСВ відповідно до основних прогнозних макропоказників на 2019 рік з фондом оплати праці найманих працівників і грошового забезпечення військовослужбовців у сумі 1142,7 млрд грн., середньообліковою чисельністю застрахованих осіб близько 10,4 млн осіб.

Далі розглянемо алгоритм нарахування допомоги з безробіття, який нагадує рівняння зі значною кількістю змінних, адже на її розмір впливає і стаття, за якою відповідно до КЗпОП було звільнено працівника, і середня зарплата працівника, і навіть строк звернення до Центру зайнятості.

Насамперед, варто зазначити, що для того, щоб одержати офіційний статус безробітного і разом з ним допомогу з безробіття, необхідно зареєструватися в Центрі зайнятості (ЦЗ) – незалежно від місця прописки чи місця перебування (ч.2 ст. 43 Закону про зайнятість).

При цьому довідка про зарплату не є обов'язковим атрибутом для призначення допомоги. Усі необхідні відомості для розрахунку допомоги працівники ЦЗ беруть із реєстру застрахованих осіб Держреєстру ЗОДСС. Лише якщо цих даних у фахівців не вистачить, вони або сам безробітний звернуться до роботодавця за довідкою.

Статус безробітного присвоюється з 1-го дня реєстрації в ЦЗ

за умови, що для такої особи не знайшлося відповідної роботи. У свою чергу, допомога з безробіття призначається ЦЗ з 8-го дня після реєстрації як безробітного.

При розрахунку допомоги з безробіття беруть участь такі показники:

- 1) середньоденна зарплата;
- 2) відсоток оплати залежно від страхового стажу;
- 3) кількість днів, протягом яких безробітний може отримувати допомогу;
- 4) понижуючі коефіцієнти.

Перший показник залежить від розміру заробітної плати, яку отримував безробітний перед звільненням. Необхідно, щоб безробітний протягом 12 місяців перед зверненням до ЦЗ «напрацював» не менше шести місяців страхового стажу. Інакше, йому виплачуватиметься допомога з безробіття в мінімальному розмірі.

Другий показник – розмір допомоги з безробіття визначається у відсотках до середньої зарплати (доходу) залежно від страхового стажу, але не менше мінімального розміру допомоги з безробіття, встановленого правлінням Фонду соціального страхування на випадок безробіття:

- до 2 років – 50%;
- від 2 до 6 років – 55%;
- від 6 до 10 років – 60%;
- понад 10 років – 70%.

Третій показник безпосередньо залежить від підстави розірвання трудового договору. Зауважимо: у загальному випадку тривалість виплати допомоги з безробіття не може перевищувати 360 календарних днів протягом двох років.

Четвертий показник пов'язаний з тривалістю безробіття – чим більше часу безробітний не знаходить нове місце роботи, тим меншою стає сума допомоги. У перші 90 днів допомогу виплачують у 100% розмірі, у наступні 90 днів – 80%, далі – 70%.

Якщо не дотримуватися певних правил, то реєстрація безробітного в ЦЗ буде припинена. Зокрема, ЦЗ припиняє реєстрацію, якщо безробітний:

- влаштується на роботу за трудовим договором (крім участі у громадських та інших роботах тимчасового характеру, зайнятості роботою, пов'язаною з організацією підготовки та проведенням виборів);

- укладає цивільно-правовий договір з виконання робіт (надання послуг);

- стає самозайнятою особою (підприємцем, незалежним професіоналом);

- потрапляє під призов на строкову військову або альтернативну (невійськову) службу;

- припиняє профнавчання за направленням ЦЗ без поважних причин;

- відмовляється від двох пропозицій відповідної роботи, у тому числі за набутою професією за направленням ЦЗ;

- надає заяву про бажання отримувати соціальні послуги та виплату матеріального забезпечення на випадок безробіття в іншому ЦЗ.

У перелічених випадках реєстрація як безробітного припиняється з дня настання таких подій.

Приводом для зняття з реєстрації є також невідвідування в установлені строки без поважних причин ЦЗ, крім випадків хвороби, смерті членів сім'ї чи родичів; догляду за хворою дитиною до 14

років; відвідування лікарень, судових і правоохоронних органів, військкоматів та інших держструктур.

Безробітний може отримати допомогу з безробіття одноразово для організації підприємницької діяльності. На таку виплату можуть розраховувати безробітні, яким виповнилося 18 років і які не можуть бути працевлаштовані за сприяння служби зайнятості протягом одного місяця у зв'язку з відсутністю на ринку праці відповідної роботи. Для цього потрібно подати до ЦЗ заяву про надання одноразової допомоги на відкриття власної справи та бізнес-план, отримати згоду (відмову) спеціальної комісії, пройти безоплатне навчання основ бізнесу, яке організовує ЦЗ, відвідати семінари на цю тему, отримати за необхідності консультації.

Станом на початок 2020 року за сприяння державної служби зайнятості 14 тис. безробітних проходили професійне навчання. Зокрема, кількість безробітних, які навчалися у центрах професійно-технічної освіти державної служби зайнятості, зросла на 22% та становила 6 тис. осіб.

Станом на 1 січня 2020 року послуги державної служби зайнятості отримували 1,1 млн громадян, з них 373 тис. осіб мали статус безробітного, у тому числі 319 тис. осіб отримували допомогу з безробіття.

За статтями: у загальній кількості зареєстрованих безробітних чоловіки становили – 182 тис. осіб (або 49%), жінки – 191 тис. осіб (або 51%).

За віковими групами: 29% зареєстрованих безробітних були у віці до 35 років; 29% – у віці від 35 до 45 років; 42% – у віці понад 45 років.

За освітою: 43% зареєстрованих безробітних мали вищу освіту, 38% – професійно-технічну, 19% – загальну середню освіту.

За видами економічної діяльності: серед зареєстрованих безробітних 31% раніше були зайняті у сільському, лісовому та рибному господарстві; 15% переробній промисловості; 14% – у сфері торгівлі; 12% – у державному управлінні, обороні, обов'язковому соціальному страхуванні.

За професійними групами серед зареєстрованих безробітних переважають робітники з обслуговування, експлуатації устаткування та машин (23%), представники найпростіших професій (14%), працівники сфери торгівлі та послуг (13%), службовці та керівники (13%).

Станом на 1 січня 2020 року кількість вакансій, заявлених роботодавцями до державної служби зайнятості становила 68 тис. одиниць.

За видами економічної діяльності більшість вакансій налічується на підприємствах переробної промисловості (19%), у сфері торгівлі (16%), на транспорті (11%).

За професійними групами найбільший попит роботодавців спостерігається на кваліфікованих робітників з інструментом (22%) та на робітників з обслуговування, експлуатації устаткування та машин (16%), працівників сфери торгівлі та послуг (16%).

Напрями вдосконалення фінансового механізму соціального страхування в Україні. Головними причинами зацікавлення проблемами системи пенсійного забезпечення та її трансформації у більшості економічно розвинутих країн є суттєві зміни демографічної структури населення, зростання демографічного навантаження; загальне старіння населення; дисбаланс коефіцієнтів, які забезпечують комфортне існування діючого пенсійного забезпечення [7].

В цих країнах вже усвідомили необхідність зміни механізмів

пенсійного забезпечення у різний час, тому на сьогодні вже накопичено вагомий досвід проведення реформ у пенсійній сфері, який може використовуватись для удосконалення та підвищення ефективності функціонування вітчизняної системи пенсійного забезпечення населення.

Застосування зарубіжного досвіду формування пенсійних систем в Україні надасть можливість краще зрозуміти сутність і мету здійснюваних перетворень; окреслити проблеми, які ще не були порушені і проявляться вже у найближчому майбутньому [10].

Аналіз світових демографічних тенденцій свідчить, що середні темпи росту демографічного навантаження протягом 30 років перевищуватимуть 20% в середньому за десятиріччя. Причому показники окремих країн суттєво відрізняються: максимальні темпи очікуються у Канаді (майже 30%), Німеччині (28%) і США (понад 25%), а мінімальні – у Швеції (менше 15%).

Якщо розглядати період в понад 50 років, то у середньому зміни демографічного навантаження перевищать 120%, при коливанні від мінімального значення 70% у Великобританії до максимуму – 166% у Японії.

При цьому не можна сказати, що це якимось пов'язано зі змінами чисельності населення країн. Результати проведених досліджень показують, що кореляція між темпами зміни чисельності населення і демографічним навантаженням є негативною. Так, у Німеччині збільшення демографічного навантаження супроводжується зменшенням чисельності населення (за 50 років – майже на 20%). Водночас, в США очікується ріст і населення (понад 70%), і співвідношення громадян «старше 65 років / від 15 до 64 років» (+100%). Ці факти свідчать, що кожна країна знаходиться в певних обставинах, але проблема майже для всіх країн однакова і пов'язана

вона з необхідністю збільшення державних соціальних видатків [10].

Варто відмітити, що видатки на державне пенсійне забезпечення в економічно розвинутих країнах зростали у два рази швидше, ніж ВВП. При цьому співвідношення «витрати на пенсії / ВВП» суттєво розрізняються за країнами (рис. 6.26).

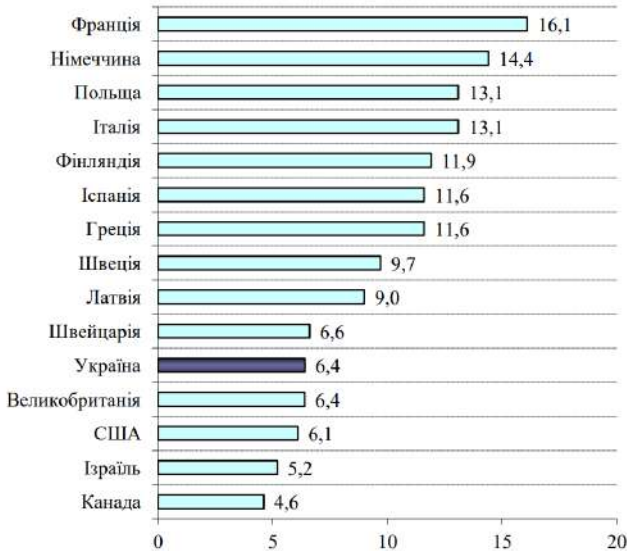

Рис. 6.26. Внески на соціальне страхування відносно ВВП у 2018 р., %

Джерело: сформовано за: <https://data.oecd.org/tax/social-security-contributions.htm>

Як видно з даних рис. 6.26, Україна характеризується досить низьким рівнем співвідношення обсягів внесків на соціальне страхування по відношенню до ВВП – лише 6,4%. Це найнижчий показник із аналізованих європейських країн – всі інші, за виключенням Великобританії та Швейцарії, мають значно вищий (майже вдвічі) рівень цього показника – зокрема, це стосується Іспанії, Італії, Фінляндії, Польщі, Німеччини і особливо Франції.

Системи пенсійного забезпечення, які діють в більшості країнах більше 40 років, досягли своєї зрілості, тобто пенсійними планами охопчена більшість робітників, які мають право на отримання допомоги у повному обсязі. Водночас, населення зістарілося, внаслідок чого частка осіб, які здійснюють внески в рамках пенсійного забезпечення, постійно зменшується.

Характеристика розподільної складової пенсійних систем окремих розвинених світу представлена в табл. 6.23.

Таблиця 6.23

Характеристика державної складової пенсійних систем окремих розвинутих країн

Країна	Модель функціонування	Вік виходу на пенсію (чол/жін)	Період сплати страхових внесків	Період обліку доходу для нарахування пенсії	Максимальний коефіцієнт заміщення	Індексація
США	Частково накопичувальна	65/65	35	Весь трудовий період	40	Згідно ІСЦ
Японія	Частково накопичувальна	65/65	40	Весь трудовий період	30	Чиста з/п
Німеччина	Розподільча	65/65	40	Весь трудовий період	60	Чиста з/п
Франція	Розподільча	63/63	38	Найбільш вигідні 12 р.	50	Згідно ІСЦ
Італія	Розподільча	63/62	40	Останні 5 років	60	Згідно ІСЦ
Великобританія	Розподільча	65/65	40	Весь трудовий період	30	Згідно ІСЦ
Канада	Розподільча	65/65	40	Весь трудовий період	35	Згідно ІСЦ
Швеція	Розподільча	65/65	35	Найбільш вигідні 12 років	60	Згідно ІСЦ

Джерело: сформовано авторами за даними: ec.europa.eu/eurostat/web/employment-and-socialinclusion-indicators/social-protection-and-inclusion/pension.

Як видно із даних табл. 6.23, у більшості аналізованих країн функціонує розподільча модель державної складової пенсійної системи. Механізм її функціонування дещо розрізняється в різних країнах, проте в загальних рисах є уніфікованим і передбачає:

- вік виходу на пенсію становить в середньому 65 років і у більшості випадків є уніфікованим для чоловіків і жінок;
- період сплати страхових внесків – в середньому від 40 років;
- при визначенні розміру пенсії до уваги береться, як правило, увесь трудовий період (хоча є багато виключень, зокрема у Франції, Італії, Швеції);
- мінімальний коефіцієнт заміщення становить 30% (у Японії та Великобританії, в яких досить розвинені інші – крім розподільної – підсистеми пенсійної системи) до 60% – в Італії, Швеції, Німеччині.

Характеризуючи пенсійний вік у окремих розвинених країнах, варто зазначити наступне:

- у США у більшості випадків американці стають пенсіонерами, якщо їм виповнилося від 60 до 67 років. Кожен сам вибирає, скільки йому працювати, і це залежить від того, яку суму хотів би отримувати громадянин в старості – найбільш вигідно йти на пенсію в 67 років;
- у Китаї чоловіки можуть піти на пенсію в 60, а жінки – в 55 років;
- у Японії, як і в США, вік виходу на пенсію залежить від того, яку суму хотіла б отримувати людина в старості – якщо японець готовий задовольнитися 70% заслуженої пенсії, він може піти з роботи в 60. Але якщо він претендує на 100% виплат, це можливо лише після досягнення тільки в 65-річного віку – причому це стосується і жінок, і чоловіків;
- у Німеччині пенсійний вік 65 років, проте пенсійною

реформою передбачено, що особи, які народилися в 1964 р. і пізніше, зможуть піти на пенсію в 67 років, а віковий ценз єдиний і для жінок, і для чоловіків;

- у Франції у 2018 році пенсійний вік підвищили до 62,5 (без поділу за статтю) – при цьому потрібно мати стаж не менше 42 років, щоб отримувати всі передбачені законом виплати – якщо стажу недостатньо, можна попрацювати до 67 років і теж отримувати всю суму;

- у Бельгії – 65, але при наявності стажу понад 41 рік можна піти в 63;

- у Італії – 62 роки – при наявності стажу 38 років, але в цілому працює формула «вік + трудовий стаж = 100»;

- у Великобританії із 2019 року і чоловіки, і жінки виходять на пенсію у 65 років – при цьому отримувати максимальну пенсію можна за мінімального стажу в 44 роки;

- у Фінляндії пенсійний вік становить 63 роки;

- у Швеції та Швейцарії – 65 років; – у Данії та Норвегії – 67 років;

Для багатьох пенсійних систем характерне існування дефіциту за поточними платежами, з урахуванням сповільнення темпів розвитку економіки проблема стає більш гострою, оскільки це потребує підвищення ефективності створення доданої вартості на кожного робітника.

Щодо сплати на соціальне страхування, то варто відмітити, що європейська практика суттєво відрізняється від вітчизняної – в першу чергу тим, що сплата внесків на соціальне страхування (social contributions) здійснюється на паритетних засадах – частина здійснюється за рахунок роботодавця, частина – утримується із заробітної плати найманих працівників. В узагальненому вигляді

ставки внесків на соціальне страхування узагальнені на рис. 6.27.

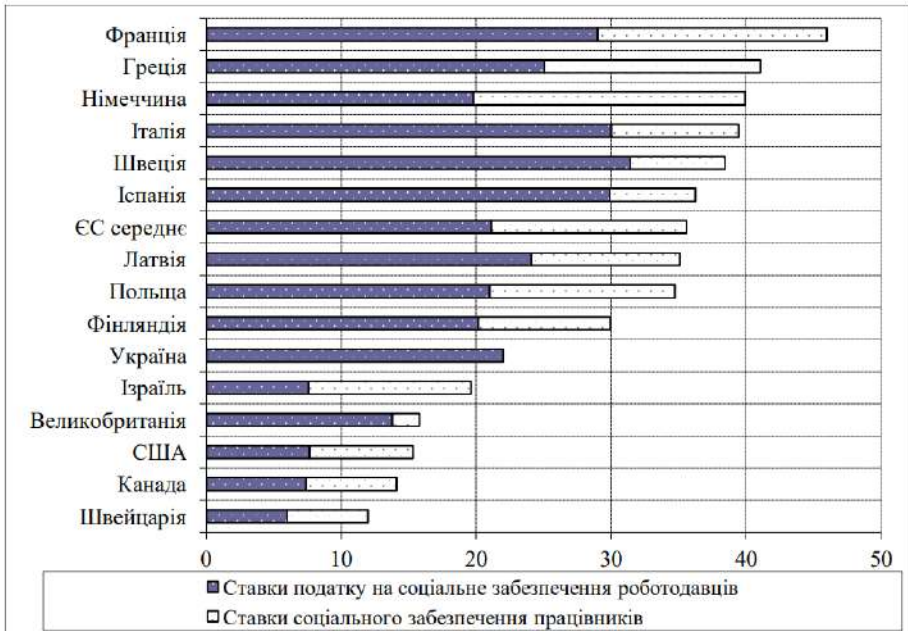

Рис. 6.27. Ставки внесків на соціальне страхування у окремих країнах світу у 2018 році

Джерело: складено за даними <https://data.oecd.org/tax/social-security-contributions.htmh>

Як видно з даних рис. 6.27, середній сукупний розмір ставки на соціальне страхування по країнах ЄС становить понад 35% від бази оподаткування – фонду оплати праці. З них більша частина (понад 22% із загальних 35%) – сплачується роботодавцем. Низьким рівнем внесків характеризуються країни, в яких обов'язкова державна складова пенсійної системи не має ключового значення – Великобританія, США, Канада, Швейцарія, Канада, в яких відповідний розмір соціального внеску знаходиться в діапазоні 12-17% від бази оподаткування.

В усіх інших країнах ЄС сукупний розмір ставки соціальних внесків перевищує 30% – на відміну від України, де він із 2016

року знижений до 22%. Причому в окремих соціально спрямованих країнах – Швеції, Німеччині, Італії, він становить близько 40%, а у Греції та Франції суттєво його перевищує.

У фінансовій практиці напрацьовані методики оцінювання ефективності пенсійних систем. Результати оцінювання ефективності пенсійної системи за методикою ОЕСР наведені в табл. 6.24.

Як бачимо, різні країни характеризуються різними показниками ефективності пенсійної системи.

Найвищими показниками ефективності пенсійної системи характеризуються такі країни як Канада, Данія та Нідерланди – понад 3,5.

Низькі показники ефективності пенсійної системи притаманні для Польщі, Франції, Італії, Чехії, Греції, Японії. Україна характеризується дуже низьким показником ефективності пенсійної системи – 1,1. Нижче значення цього показника спостерігається лише у Польщі – 1,05. При цьому у Польщі воно є наслідком досить високого коефіцієнта заміщення – 43%, тоді як в Україні він в останні роки опустився до 28%.

Систематизація рис пенсійних систем зарубіжних країн дозволяє виділити такі типи пенсійного забезпечення.

Перший тип – державна пенсійна система, що до недавнього часу функціонувала у соціалістичних країнах Східної Європи та колишнього СРСР. Участь у такій пенсійній системі обов’язкова для всіх працюючих.

Другий тип пенсійного забезпечення – державна пенсійна система, яка доповнюється приватним пенсійним забезпеченням. Функціонує у США, Канаді, Австралії, Німеччині та деяких інших країнах світу. Рівень часткового пенсійного забезпечення визначається розміром державних пенсій. Наприклад, у США –

обов'язкова державна частково накопичувальна пенсійна система доповнена трьома альтернативними добровільними схемами.

Таблиця 6.24

Ефективність державної розподільної складової пенсійної системи

Країна	Витрати на пенсійне забезпечення до ВВП, %	Коефіцієнт заміщення заробітної плати, %	Коефіцієнт демографічного навантаження	Коефіцієнт заміщення на 1 відсотковий пункт ВВП	Коефіцієнт ефективності пенсійної системи
Франція	13,8	55,4	0,33	4,0	1,31
Німеччина	10,6	50,0	0,35	4,7	1,66
Австрія	13,2	68,1	0,30	5,2	1,60
Бельгія	10,2	59,9	0,32	5,9	1,87
Канада	4,3	66,0	0,26	15,3	3,96
Чехія	8,9	49,0	0,28	5,5	1,54
Данія	6,2	67,8	0,32	10,9	3,51
Фінляндія	10,3	55,8	0,35	5,4	1,91
Греція	14,5	66,7	0,34	4,6	1,54
Ізраїль	4,8	61,0	0,20	12,7	2,58
Італія	15,8	68,5	0,37	4,4	1,61
Японія	10,2	35,1	0,47	3,4	1,61
Нідерланди	5,5	60,5	0,31	11,0	3,52
Норвегія	5,4	49,8	0,28	9,2	2,57
Польща	10,8	43,1	0,25	4,1	1,05
Іспанія	10,5	62,1	0,30	7,8	2,31
Швеція	7,4	56,0	0,35	7,6	2,64
Швейцарія	6,6	40,2	0,29	6,1	1,80
Великобританія	5,6	51,4	0,31	9,2	2,84
США	6,7	57,8	0,25	9,3	2,23
Україна	10,5	28,0	0,41	2,68	1,10

Джерело: сформовано авторами за даними: ec.europa.eu/eurostat/web/employment-and-socialinclusion-indicators/social-protection-and-inclusion/pension.

У Великобританії та Японії функціонує приватне пенсійне забезпечення, яке доповнює і частково заміщує державну пенсійну

систему.

Третій тип – приватна (недержавна) пенсійна система, яка повністю заміщує державну і є єдиним джерелом пенсійного доходу для людей пенсійного віку – функціонує, зокрема, в Чилі та у Казахстані.

Ці три типи взаємозв'язку державного та приватного пенсійного забезпечення включають в себе і розподільчі, і накопичувальні принципи пенсійного забезпечення, обов'язкової та добровільної в ньому участі.

Як показує аналіз міжнародної практики формування систем пенсійного забезпечення, всі країни поступово відмовляються від державної і рухаються в сторону спільної моделі пенсійного забезпечення, а від неї – до приватної (недержавної). Тобто, від державно – розподільчих до спільних варіантів, а від спільних – до приватно – накопичувальних систем.

Світова тенденція еволюції пенсійних систем до посилення ролі накопичувальних систем пенсійного забезпечення в умовах ринково – грошового господарства і розвитку приватної власності має економічні, соціальні та демографічні обґрунтування.

Звертаючи увагу на існуючі пенсійні системи, можна виділити три схеми пенсійного забезпечення, кожна з яких підтримується визначеним інститутом: розподільча, накопичувальна і добровільні пенсійні внески. У різних пропорціях і з різними акцентами, з урахуванням національних особливостей населення і економічних обставин країни, вони присутні практично в усіх пенсійних системах.

По мірі зрілості пенсійної системи і демографічних змін, такі тенденції зумовлюють збільшення податків та бюджетних асигнувань на підтримку функціонування державної складової

пенсійної системи. Крім цього, існують такі негативні моменти як: елементи зрівнюваності, посилення соціального утримування, послаблення схильності до нагромаджень.

Накопичувальні пенсійні системи припускають використання пенсійних внесків для придбання фінансових активів. Їх сукупність, яка складається к моменту виходу на пенсію із основного капіталу (реально переведеного у систему) і накопичувального капіталу (як результат інвестицій), забезпечує виплати пенсій. Експерти відмічають більшу справедливість даної моделі пенсійного забезпечення, оскільки вона виходить із необхідності акумулювати внески протягом всієї трудової діяльності. Крім цього, коли дана система функціонує протягом тривалого часу, вона виявляється значно стійкішою щодо розподільчої схеми.

Недержавне пенсійне забезпечення ґрунтується на засадах добровільної участі громадян та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат.

У розвинутих країнах вкладання у недержавні пенсійні фонди є основним і найбільш суттєвим джерелом пенсійного забезпечення, тому що саме кошти пенсійних фондів є значним фактором росту економіки.

Недержавна пенсійна система відіграє надзвичайно важливу роль у пенсійному забезпеченні населення. Вона є засобом забезпечення гідного рівня життя після виходу на пенсію, інша не менш важлива функція недержавної пенсійної системи полягає в тому, що являє собою джерело довготермінових інвестицій, необхідних для економічного розвитку країни. У таких країнах, як Великобританія, Нідерланди і Швейцарія обсяг інвестицій з недержавної пенсійної системи перевищує половину ВВП.

Сучасна світова практика свідчить, що досить успішними можуть бути різні моделі пенсійних систем. При цьому моделі, побудовані на розподільчому або на накопичувальному принципі, в чистому вигляді зустрічаються достатньо рідко.

Пенсійні системи більшості країн включають різні інститути соціального захисту: загальнодержавне соціальне забезпечення, особисте пенсійне страхування, обов'язкове соціальне страхування тощо. Реформування пенсійних систем у деяких західних країнах були пов'язані з істотним скороченням різного роду пільг, що не відповідають страховим принципам. Залежність між сплаченими внесками й одержуваними пенсіями стає тісніше, компенсуючи збільшення тривалості виплати пенсій, пов'язаної з різними причинами виходу на пенсію.

За результатами оцінки пенсійних систем різних держав, можна зробити наступні висновки. Існує два типи пенсійних систем – накопичувальні і розподільні. В даний час велика частина пенсійних систем організована на розподільчо-накопичувальних засадах.

Розподільна система з'явилася і розвивалася на тлі значного зростання чисельності населення і, зокрема, найманих працівників. Головним механізмом забезпечення гарантованих пенсійних виплат є солідарність і перерозподіл доходів між працюючим населенням і пенсіонерами.

Накопичувальна система дає можливість в умовах демографічної революції зберегти прийнятний для сучасного суспільства рівень пенсійного забезпечення за рахунок капіталізації пенсійних накопичень. При цьому значні кошти інвестуються в економіку країни.

І розподільна, і накопичувальна моделі мають свої недоліки і переваги.

Більшість розвинених в соціально-економічному відношенні держав (США, Франція, Німеччина, Італія, Іспанія та ін.) пішли шляхом поступового реформування пенсійної системи.

Існує кілька видів пенсій, які діляться в залежності від джерела фінансування – приватні або державні. Державні пенсії бувають базовими, цільовими і мінімальними. Базова пенсія передбачає, що кожному пенсіонеру виплачується однакова сума, в залежності від кількості відпрацьованих років (а не від попереднього заробітку). Цільові програми бувають трьох типів: виплати можуть визначатися величиною пенсійного доходу, виплати можуть знижуватися при наявності у пенсіонерів додаткових доходів або відбувається скорочення пенсійних виплат з метою врахування всіх активів і доходів. Мінімальні ж пенсії схожі з цільовими, так як вони покликані запобігти зниженню пенсії нижче певного рівня доходів. Як правило, пенсіонери зобов'язані відраховувати кошти протягом певної кількості років, щоб отримувати такі виплати.

Приватне фінансування передбачає свого роду пенсійне страхування. Найбільш поширеною формою є встановлені внески. Кошти використовуються для страхування пенсії, яке відповідає певним умовам.

Усі пенсійні системи, незалежно від схем і видів пенсій, припускають деякі податкові пільги. Пенсіонери, наприклад, не виплачують внески на соціальне страхування. Прибутковий податок прогресивний, податки на пенсійні виплати нижче, отже, вище доходи. Також існують спеціальні податкові кредити для людей з низьким рівнем доходу.

Пенсійний вік в різних державах варіюється. У більшості країн ОЕСР вік закінчення трудової діяльності в середньому становить 65 років. Дострокове пенсійне забезпечення рідко

зустрічається в країнах ОЕСР.

Структура вкладень пенсійних коштів у різних пенсійних системах різна. Однак, акції і облігації як і раніше залишаються переважаючими класами активів пенсійних фондів.

За останні кілька років пенсійні системи значно еволюціонували. Державні допомоги стали нижчими, пенсійний вік навпаки, підвищується, розвивається накопичувальна частина пенсії, також більш широко стали використовуватися добровільні схеми пенсійного страхування і забезпечення.

Згідно із оцінкою експертів OECD, поєднання накопичувальних і розподільних пенсій, автоматичних механізмів і сильною соціального захисту пенсіонерів покращує результати виходу на пенсію.

Важливою є як надійна система соціального забезпечення для пенсіонерів, так і диверсифікована і збалансована пенсійна система, що включає в себе накопичувальну складову, особливо коли перед політикою мається на меті заохочення і перерозподілу національних заощаджень на користь довгострокових інвестицій.

Крім того, добре продумані пенсійні системи потребують автоматичних механізмів, які призводять виплати у відповідність з економічними і демографічними реаліями. Пенсійні системи повинні бути фінансово стійкими і забезпечувати якусь визначеність, що надається програмами з визначеною виплатою.

Країни повинні поступово впроваджувати накопичувальні програми в процесі диверсифікації пенсійних систем, особливо коли передбачається, що внески частково або повністю замінять собою існуючу розподільчу систему. Такий перехід потребує ретельної оцінки, оскільки це може привести до додаткових короткострокових навантажень на державні фінанси і збільшити ризики для фізичних

осіб.

Країни можуть поліпшити формат фінансових стимулів, сприяючи накопиченню коштів для виходу на пенсію. Податкові та неподаткові фінансові стимули можуть сприяти накопиченню коштів для виходу на пенсію шляхом надання загальної податкової переваги для фізичних осіб за рахунок скорочення загального сплаченого податку протягом життя, хоча такий захід і знижує бюджетні надходження. Формат стимулу повинен враховувати потреби і можливості пенсійних накопичень для всіх категорій доходів і, як мінімум, забезпечувати нейтральність з точки зору податків між споживанням і заощадженнями.

Податкові правила повинні бути простими, стабільними і послідовними у всіх пенсійних ощадних програмах. Податкові кредити, податкові відрахування з фіксованою ставкою або відповідні внески можуть використовуватися для забезпечення еквівалентної податкової переваги для різних категорій доходів. Країни, що використовують податкові субсидії, можуть розглянути можливість їх відшкодування та виплати їх на пенсійні рахунки. Неподаткові стимули, зокрема фіксовані номінальні субсидії, сприяють збільшенню заощаджень людей з низькими доходами. Країнам з режимом оподаткування «ЕЕТ» (звільнення від оподаткування внесків та інвестиційного доходу, оподаткування на етапі виплат) слід і далі підтримувати структуру відкладеного оподаткування, а всі країни, які розглядають можливість введення фінансових стимулів, повинні проаналізувати їх податково-бюджетний потенціал і демографічні тенденції.

Варто відзначити, що частина дослідників виступає за кардинальне реформування наявної моделі пенсійного забезпечення в Україні.

Пропонована ними реформа пенсійної системи виглядає наступним чином – скасування існуючої солідарної пенсійної системи як такої, що не має жодної соціальної, демографічної та економічної перспектив та побудова нової пенсійної системи, яку умовно можна охарактеризувати як обов'язкову персоніфіковану пенсійну систему, що базуватиметься на таких принципах:

- кожному громадянину України автоматично відкривається індивідуальний пенсійний депозит (ПД) в Пенсійному фонді України;

- на кошти, що знаходяться на ПД нараховується безумовний дохід у розмірі офіційного індексу споживчих цін (ІСЦ) за відповідний період.

Джерелом нарахування таких процентів є інвестиційні доходи ПФУ, отримані від управління його активами, а при недостатності таких доходів – дотації з Державного бюджету;

- ПД може бути розблокованим лише після досягнення власником пенсійного віку або якщо він помирає раніше. Однак, власник може розпорядитися коштами ПД також до його «розблокування» за віком досягнення: наприклад, в якості активу для забезпечення деяких цивільно-правових зобов'язань, таких як: застави, іпотеки, зобов'язання довічного утримання тощо;

- після розблокування ПД у зв'язку з досягненням його власником пенсійного віку, кошти пенсійного рахунку спрямовуються, у першу чергу, на погашення простроченої заборгованості (боргу) власника ПД за цивільно-правовими договорами, забезпеченими коштами пенсійного рахунку, а залишок – на виплату щомісячної пенсії;

- кошти, зараховані на ПД, та нарахований на них безумовний дохід, є приватною власністю особи та можуть бути використані нею

у спосіб, передбачений законом, або (при відсутності обтяження іншими зобов'язаннями) передані у спадок для зарахування на пенсійні рахунки спадкоємців;

- на ПД можуть бути зараховані кошти з будь-яких легальних джерел;

- поступове (відповідно до демографічної динаміки скорочення числа солідарно застрахованих осіб) розміщення накопичених на ПД коштів у відповідній (законодавчо визначеній) пропорції в недержавні пенсійні фонди.

Квінтесенція діючої солідарної пенсійної системи України полягає в «квазі-оподаткуванні» легальних доходів працюючої людини. Жодного відношення до первинної ідеї солідарної відповідальності прийдешніх поколінь за минулі пенсійна система України не має.

З одного боку, найманий працівник не відчуває свого безпосереднього зв'язку з ЄСВ, який хоча й сплачується працедавцем в ПФУ, але по суті є недовиплаченою зарплатою.

Крім того, працівник не знає, яку пенсію в результаті він отримає, оскільки алгоритм розрахунку пенсії базується на перемінних, залежних від політичних рішень майбутньої влади.

Наприклад, від зміни мінімального пенсійного стажу, індивідуальних пенсійних коефіцієнтів або коефіцієнтів страхового стажу, пенсійного віку, розміру мінімальної пенсії, баз для нарахування тощо. З іншого боку, для працедавця ЄСВ виглядає як черговий податок на бізнес, оскільки:

- пенсійне майбутнє найманого працівника навряд чи хвилює працедавця з бізнесової точки зору;

- ЄСВ включається до складу бруutto-витрат працедавця на придбання трудових послуг та безпосередньо впливає на склад

виробничих факторів, які формують собівартість товару, отже на конкурентоздатність компанії;

- працедавець виконує функцію «податкового агента», стягуючи ЄСВ з баз оподаткування за рахунок власних джерел, на відміну від ПДВ та акцизів, які стягуються за рахунок споживача. Беззмістовною є дискусія про економічну суть ЄСВ: чи то як недоплаченої зарплати найманого працівника чи то як недоотриманого прибутку працедавця, оскільки обидва твердження є вірними.

Зрозуміло, що при збереженні діючої солідарної пенсійної системи найманий працівник та працедавець й надалі стоятимуть «по одній стороні барикади»: обиратимуть зарплати в «конвертах», а кількість ухилень від сплати ЄСВ лише зростатиме (на 1 липня 2019 р. ЄСВ сплачували менше 12 млн з майже 16,2 млн працюючих). У секторі МСБ переважна більшість ЄСВ сплачувались на базі МЗП, а не реально отриманих зарплат. В галузях ІТ-технологій та нематеріальних послуг ЄСВ практично не сплачувався.

Головними мотивами легалізації баз для фінансування потреб пенсійної системи України є: включення суми всіх пенсійних внесків, сплачених майбутнім чи сьогоднішнім пенсіонером (або сплачених іншими особами на його користь) до персоніфікованого пенсійного капіталу, який перебуває в його приватній власності та захищається нормами Конституції України.

Пенсійний капітал складається з суми пенсійного депозиту та капіталізованих процентів.

Обов'язки із своєчасного нарахування обов'язкового пенсійного внеску (ОПВ), його утримання та подальшого перерахування до ППД стандартно покладаються на наймодавця власника (співвласника) ППД.

Наразі ставка ЄСВ в Україні дорівнює 22% від бази оподаткування. 86% від суми ЄСВ йде до ПФУ, отже ефективна пенсійна ставка складає біля 19%. Однак, доходи від ЄСВ покривають лише 71% від запланованих видатків ПФУ (з урахуванням планового дефіциту ПФУ в 27,9 млрд грн. (17%) та позичок Держказначейства, непогашена сума яких до кінця року перевищить 20 млрд грн. (12%)).

Отже, для досягнення бездефіцитності ПФУ номінальна пенсійна ставка мала би складати мінімум 24,5%. Як було зазначено раніше, за відсутності економічних мотивацій майже половина бази оподаткування (реального ФОП) знаходиться в тіні. При досягненні цілей нашої пенсійної реформи та знятті будь-яких діючих обмежень бази нарахування (наразі 15 МЗП (55,8 тис. грн.)), можна очікувати розширення бази щорічно на 20% (у перші два роки) – а надалі за експонентою.

Зрозуміло, що при визначенні ставки ОПВ, слід виходити з головної цілі будь-якої пенсійної реформи – різкого збільшення чистого коефіцієнту заміщення втраченого доходу пенсіонера.

Право на розкриття пенсійного депозиту стандартно надається при досягненні його власником пенсійного віку.

За усталеними міжнародними нормами пенсійний вік людини настає з року, що передує останнім 10 рокам її середньостатистичного життя. Якщо буквально використати такі норми, то згідно із дослідженням ЦРУ США, в 2017 році Україна за Індексом очікування строку дожиття українського немовляти (*life expectancy at birth*) зайняла лише 150 місце.

На відміну від солідарної системи, в межах якої пенсії стандартно звільняються від оподаткування, пенсії в межах обов'язкової персоніфікованої пенсійної системи включаються до складу оподаткованого доходу отримувача або при їх нарахуванні

або виплаті. Виходячи з пануючого принципу «відкладеного доходу», більшість країн застосовує принцип оподаткування пенсій при їх виплаті.

Сума нарахованого ОПВ повинна зменшувати базу оподаткування податком з доходів фізичних осіб, а в разі прийняття рішення про включення до бази нарахування ОПВ деяких пасивних доходів – то ПДФО або податок на репатріацію, які справляються при їх виплаті згідно із законодавством.

У майбутньому при виплаті пенсії застосовується стандартний ПДФО, який справляється один раз за принципом «*withholding tax*», а сума пенсії не включається до складу сукупного оподаткованого доходу пенсіонера.

Крім того, за досвідом більшості країн ЄС та Канади при виплаті пенсії база нарахування ПДФО стандартно зменшується на суму місячної мінімальної соціальної пенсії (як мінімального соціального нормативу), яка має дорівнювати або МЗП (із стандартним коефіцієнтом заміщення, який в середньому по країнах ЄС складає 0,8) або розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Для збільшення мотивацій для участі в персональних пенсійних системах більшість країн – членів ОЕСР запроваджують правила «співфінансування» пенсійних внесків.

Показовим й цьому відношенні є приклад Канади, де кожний долар, вкладений до пенсійного рахунку його власником як добровільна пенсія, співфінансується долларом за рахунок федерального бюджету.

Зрозуміло, що протягом перехідного періоду Держбюджет України має покривати нормативний дефіцит ПФУ. Але замість валових субсидій чи так званих «тимчасових позичок

Держказначейства» (які фактично є прихованою субсидією дефіциту ПФУ), було б добре збільшити мотивації для добровільної участі українців в обов'язковій пенсійній системі.

Пенсійне страхування є основним видом страхування ренти, його призначення – забезпечити стабільний рівень життя при досягненні пенсійного віку. Пенсійне забезпечення, як правило, здійснюється за рахунок державного бюджету або державних пенсійних фондів. Проте це дуже нестабільний вид пенсійного забезпечення, оскільки воно постійно залежить від фінансового становища держави та від інших несприятливих внутрішніх і зовнішніх факторів.

Тому в світі поширилася багатоканальна система пенсійного забезпечення, де поряд із державними існують приватні пенсійні фонди, які можуть створюватися підприємницькими структурами, а також шляхом купівлі громадянами страхових пенсійних полісів у страхових компаній.

На нашу думку, це найбільш реальний варіант розвитку фінансового механізму пенсійного страхування в Україні.

В рамках виконання даної роботи окрема увага приділялась також фінансовому механізму соціального страхування на випадок безробіття.

З одного боку, зайнятість носить економічний характер, оскільки праця є одним із найважливіших факторів функціонування і розвитку економіки, а з іншого – зайнятість є соціально-психологічним феноменом, тому тісно пов'язана із задоволенням людиною різних особистісних потреб у сфері праці: набуттям і підвищенням кваліфікації, трудових навичок, прагненням до творчості, самореалізації.

Проблема безробіття та забезпечення зайнятості населення є

однією із найважливіших соціально-економічних проблем багатьох країн світу, у тому числі й України. Високий рівень безробіття має негативний вплив як на економіку країни, так і на суспільство в цілому.

Особливо гостро стоїть питання пошуку роботи для людей старше 40 років, професії яких мають невеликий попит на ринку праці, що пов'язано з тенденцією серед роботодавців брати молодих працівників. Така ситуація впливає на страховий стаж для визначення права на призначення пенсії.

Крім того, чимало громадян повідомляли про проблеми під час надання статусу безробітного. Зокрема, через відсутність документів у заявників, чому сприяла несумлінність роботодавців, які або не видали, або надали документи невідповідного зразка, та з інших причин.

Важливим є забезпечення права громадян на призначення допомоги з безробіття та розмір цієї допомоги, яка є фактично єдиним доходом для людей, що тимчасово залишилися без роботи.

За результатами аналізу використання бюджету Фонду ЗОДСС на випадок безробіття, нами було відзначено низку негативних явищ, що мають місце в його механізмі. В першу чергу, це стосується випадків, коли особи отримують відповідне матеріальне забезпечення, не маючи при цьому на це права – оскільки отримують інші види допомог.

Доцільним є зменшення видатків на виплату одноразової допомоги для організації підприємницької діяльності безробітним, які не можуть бути працевлаштовані у зв'язку з відсутністю на ринку праці підходящої роботи. Адже для організації власної справи таких коштів недостатньо, внаслідок чого такі особи вже через рік знімаються з обліку як платники податків, не проводивши

господарської діяльності.

Поряд із цим, необхідно збільшити видатки на надання дотацій роботодавцям на створення додаткових робочих місць безробітним. Окрім цього, в умовах масового вивільнення працівників слід було б включати до програм зайнятості заходи щодо встановлення податкових пільг для підприємств, що зберігають і створюють нові робочі місця.

Назріла необхідність перегляду, з огляду на нові реалії, складних розрахунків розмірів допомоги з безробіття в залежності від середньомісячного заробітку. При визначенні розміру допомоги з безробіття слід виходити з величини прожиткового мінімуму, який склався в певному регіоні.

Існуюча допомога з безробіття не спонукає людей до пошуку роботи, тому одночасно з обмеженням верхньої її межі самі виплати доцільно поставити в залежність від активності громадян у такому пошуку.

Однак, слід зазначити, що стандарти тривалості надання допомоги з безробіття в Україні цілком відповідають загальноєвропейським, зафіксованим у Конвенції Міжнародної організації праці № 102 «Мінімальні норми соціального забезпечення», але її рівень є невиправдано низьким.

Дуже важливо налагодити повну прозорість витрат коштів Фонду та забезпечити ефективне її використання; проаналізувати адресність і обґрунтованість кожної статті видатків у системі соціального страхування на випадок безробіття; посилити кадрову політику держави у цій сфері, причому як на центральному так і, особливо на базовому рівнях роботи. Зокрема, необхідно позбавити Фонд виконання невластивих йому функцій виплати допомоги незастрахованим особам і фінансування створення нових робочих

місць.

Обмеженість фінансового забезпечення реалізації політики зайнятості не дає змоги застосувати усі засоби активізації регулювання ринку праці. За таких умов актуальним залишається питання ефективного використання фінансових ресурсів для регулювання ринку праці та їх розподілу між регіонами.

Отже, наявні процеси трансформації економіки й перебіг подій на ринку праці потребують створення нових, адекватних теперішнім умовам господарювання фінансових механізмів управління зайнятстю та ринком праці.

Для запобігання випадкам надання матеріального забезпечення зайнятим у тіньовій економіці доцільно використовувати механізм самовизначення цієї категорії населення. Так, можливість одержання матеріального забезпечення у разі безробіття доцільно обумовити участю у державних програмах зайнятості з неповним робочим днем, на громадських роботах. Лише тоді непрацюючі малозабезпечені звертатимуться за матеріальною допомогою.

Варто зважати на те, що станом на початок 2019 року Україна характеризувалась одним із найвищих рівнів безробіття у Європі (рис. 6.27).

Як видно з даних рис. 6.27, вищий рівень безробіття за Україну (8,8%), був лише у Франції, Італії, Іспанії та Греції. При цьому середній рівень безробіття по країнах ЄС становив 6,8%, що майже на чверть нижче вітчизняного показника.

У статті 71 Конвенції МОП № 102 рекомендовано, щоб витрати на виплату допомоги і вирішення адміністративних питань здійснювалися колективно через страхові внески (податки), не обтяжуючи працівників з низьким доходом.

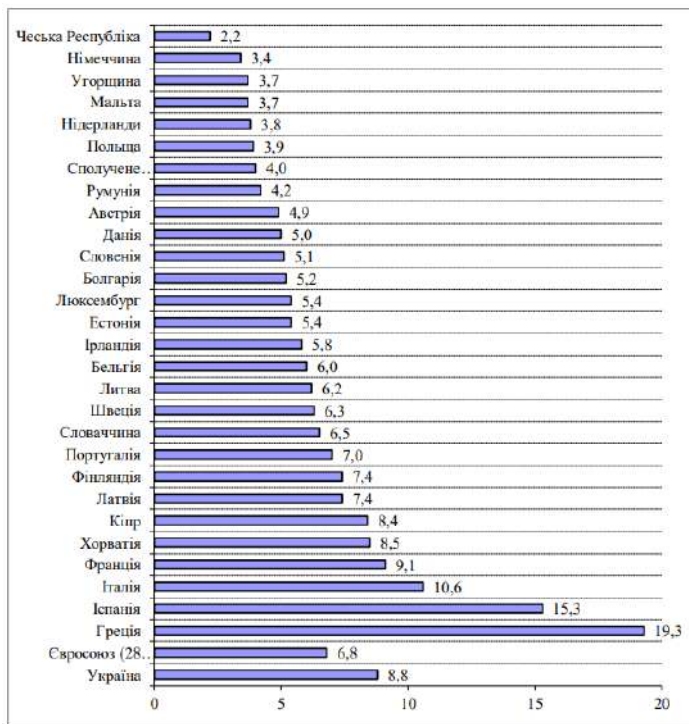

Рис. 6.28. Рівень безробіття населення в Україні та країнах ЄС у 2018 р.

Джерело: сформовано авторами за даними: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/10159296/3-30012020-AP-EN.pdf/b9a98100-6917-c3ea-a544-ce288ac09675>

Конвенція також закликає держави взяти на себе відповідальність за ефективне регулювання цих питань, що включає в себе необхідні розрахунки і періодичний аналіз.

Конвенція МОП № 168 не така докладна, але в ній державам також пропонується (стаття 28) взяти на себе ефективне управління подібними системами. Для забезпечення ефективності за обома конвенціями (стаття 72 Конвенції МОП № 102 та статті 3 і 29

Конвенції МОП № 168) країни повинні залучати роботодавців і працівників до реалізації цих систем.

Фінансування систем страхування з безробіття забезпечується за рахунок роботодавців, працівників і надходжень з державного бюджету. Іноді в цьому беруть участь всі три сторони в рамках трьохсторонньої угоди про пайову участь у витратах.

Зазвичай, в країнах з давно існуючими системами страхування з безробіття витрати і внески вищі – особливо це стосується європейських країн. Натомість, у країнах, де система з'явилася недавно, програми обходяться дешевше. На додаток до внесків зі страхування з безробіття в двох країнах встановлено додаткові внески роботодавців тільки для програм підтримки зайнятості. У багатьох країнах особлива увага приділяється програмам сприяння зайнятості, щоб допомогти безробітним отримати і зберегти постійну роботу.

На основі огляду європейської практики соціального страхування на випадок безробіття, можна зробити висновок про те, що в державах Європи приділяють велику увагу проблемі безробіття.

Загальним у законодавстві даних стан є надання безробітним двох основних видів виплат – допомоги. Одна є соціальною підтримкою безробітних та виплачується з державного бюджету. Інша основна допомога формується в рамках обов'язкового страхування від безробіття і фінансується за рахунок внесків роботодавців і працівників. Розміри допомоги з безробіття в європейських країнах досить високі, а умови надання допомоги досить жорсткі. Внаслідок цього, система соціального страхування від безробіття, застосовувана в Європі, сприяє низькому рівню безробіття.

На нашу думку, необхідно запровадити додаткові обмеження при наданні допомоги з безробіття. Наприклад, у Великобританії

після 14 тижнів пошуку безробітний зобов'язаний прийняти пропозицію про роботу. У Франції розмір допомоги до кінця року знижується удвічі. Однак, у результаті введення таких заходів безробітний буде змушений погодитися на будь-яку роботу, внаслідок чого не повною мірою реалізує свої навички та вміння і не отримає ні морального, ні матеріального задоволення від виконуваної роботи.

Доцільно запровадити індивідуальні накопичувальні рахунки державного соціального страхування зайнятості. В результаті застосування таких рахунків безробітний буде отримувати допомогу з накопичених ним коштів.

У разі, якщо накопичених коштів буде недостатньо для виплати допомоги, то держава може компенсувати з бюджету відповідного рівня відповідну суму.

Така схема виплати допомоги з безробіття створить стимули для безробітних у пошуку роботи. Введення запропонованих заходів будуть сприяти побудови ефективної системи виплати допомоги з безробіття.

Застосування системи індивідуальних накопичувальних рахунків, яка стимулює безробітного до пошуку роботи, може стати доповненням до існуючої системи соціального забезпечення безробітних громадян.

Висновки. Фінансовий механізм регулювання соціального страхування являє собою сукупність фінансових методів, форм та важелів управління фінансовими ресурсами, що призначені для матеріального забезпечення громадян у разі виникнення страхових випадків. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту у вигляді матеріального забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати

працевдатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженою особою, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Основним джерелом фінансових ресурсів для формування фондів соціального страхування є ЄСВ, який справляється з метою забезпечення страхових виплат за поточними видами загальнообов'язкового державного соціального страхування. Розмір ЄСВ має забезпечувати застрахованим особам виплати та надання соціальних послуг, передбачених законодавством про ЗОДСС; фінансування заходів, спрямованих на профілактику страхових випадків; створення резерву коштів для здійснення виплат та надання соціальних послуг застрахованим особам; компенсацію адміністративних витрат.

Чисельність застрахованих осіб в Україні станом на кінець 2019 року становила 13,2 млн осіб, з яких найманих працівників – 10,3 млн осіб. Із 10,3 млн найманих працівників 895,0 тис. осіб у грудні 2019 року отримували заробітну плату менше мінімальної (4173 грн), з них близько 239,5 тис. осіб – працівники бюджетної сфери. Середньомісячна заробітна плата, з якої сплачувалися страхові внески, у 2019 р. зросла на 48,9% і становила 11633,39 грн. У 2019 році збільшилися надходження ЄСВ на одну застраховану особу в середньому на 18,8% і становили за рік 22777,1 грн проти 19178,2 грн за рік (1598,18 грн в середньому на місяць) у 2018 році.

Проведений аналіз стану формування доходної бази фондів соціального страхування показує, що в даній сфері наявні суттєві проблеми, які негативно впливають на фінансові можливості системи соцстрахування. Це стосується приховування офіційного

рівня зарплат, внаслідок чого, з однієї сторони, фонди соціального страхування не отримують необхідної доходної бази для забезпечення належного рівня компенсації втрат трудового доходу внаслідок реалізації страхових ризиків, а з іншої – унеможливають відповідний рівень таких компенсацій для застрахованих осіб.

Кількість пенсіонерів в Україні досить стрімко знижується із більш як 13,5 млн осіб у 2014 р. до менш як 11,5 млн у 2019 р., або більш як на 2 млн осіб (15,2%). Причиною цього є високий рівень смертності внаслідок низького рівня медичного обслуговування та харчування на рівні, нижчому за науково обґрунтовані норми. Причому абсолютна більшість пенсіонерів – понад 97% – у 2019 р. отримували пенсії відповідно до положень Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування».

Середній розмір пенсії становив 2645,7 грн. у 2019 р. Найнижчими були соціальні пенсії, розмір яких у 2019 році складав лише 56,7% від середнього показника пенсій. Розмір середньої пенсії за період із 2014 по 2019 роки зріс в 1,7 рази. Натомість, розмір середньої заробітної плати в Україні виріс більш суттєво – більш як у 2,7 рази.

Кількість платників ЄСВ у 2016-2018 рр. зросла з 12,81 млн у 2016 р. до 13,21 млн у 2018 р. (на 3,1%). Натомість чисельність пенсіонерів навпаки, знизилась – із 11,96 млн до 11,47 млн у 2018 р. (на 4,3%). Якщо у 2016 р. кількість платників ЄСВ на 7,1% перевищувало кількість пенсіонерів, то у 2018 р. відповідний показник зріс до 15,2%, а у 2019 р. – до 21,3%.

Діюча система пенсійного страхування має низку недоліків, до складу яких варто, насамперед, віднести такі вади: відсутність мотивації для відкладення грошей на старість; провокування розшарування українців за доходами; дискримінація самозайнятих

осіб, представників МСБ; породження аномально низького рівня економічної активності пенсіонерів.

Україна характеризується досить низьким рівнем співвідношення обсягів внесків на соціальне страхування по відношенню до ВВП – лише 6,4%. Це найнижчий показник із аналізованих європейських країн – всі інші, за виключенням Великобританії та Швейцарії, мають значно вищий (майже вдвічі) рівень цього показника, зокрема це стосується Іспанії, Італії, Фінляндії, Польщі, Німеччини і особливо Франції.

Середній сукупний розмір ставки на соціальне страхування в країнах ЄС становить понад 35% від бази оподаткування – фонду оплати праці. З них більша частина (понад 22% із загальних 35%) – сплачується роботодавцем. Низьким рівнем внесків на соцстрахування характеризуються країни, в яких обов'язкова державна складова пенсійної системи не має ключового значення – Великобританія, США, Канада, Швейцарія, Канада, в яких відповідний розмір соціального внеску знаходить у діапазоні 12-17%.

Країни світу поступово відмовляються від державної і рухаються в сторону спільної моделі пенсійного забезпечення, а від неї – до приватної (недержавної). У розвинутих країнах вкладання у недержавні пенсійні фонди є основним і найбільш суттєвим джерелом пенсійного забезпечення, тому кошти пенсійних фондів є значним фактором росту економіки.

У світі поширилася багатоканальна система пенсійного забезпечення, де поряд із державними існують приватні пенсійні фонди, які можуть створюватися підприємницькими структурами, а також шляхом купівлі громадянами страхових пенсійних полісів у страхових компаній. Це найбільш реальний варіант розвитку

фінансового механізму пенсійного страхування в Україні.

В Україні, з огляду на нові економічні реалії, назріла необхідність перегляду складних розрахунків розмірів допомоги з безробіття в залежності від середньомісячного заробітку. При визначенні розміру допомоги з безробіття слід виходити з величини прожиткового мінімуму, який склався в конкретному регіоні. Існуюча допомога з безробіття не спонукає людей до пошуку роботи, тому одночасно з обмеженням верхньої її межі самі виплати доцільно поставити в залежність від активності громадян у такому пошуку.

Доцільно запровадити індивідуальні накопичувальні рахунки державного соціального страхування зайнятості. В результаті їх застосування безробітний буде отримувати допомогу з накопичених ним коштів. У разі, якщо накопичених коштів буде недостатньо для виплати допомоги, то держава може компенсувати з бюджету відповідного рівня відповідну суму. Дана схема виплати допомоги з безробіття створить стимул для безробітних у пошуку роботи.

Список використаних джерел:

1. Боднарук М.І. Правове регулювання соціального страхування в Україні: монографія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2014. 472 с.
2. Внукова Н.М., Кузьминчук Н.В. Соціальне страхування: Навчальний посібник. Київ: Кондор, 2006. 352 с.
3. Грушко В.І., Скулиш Ю.І., Лаптев С.М. та ін. Пенсійна система: підручник. За ред. В.І. Грушка, Ю.І. Скулиш; Університет «КРОК». 4-те вид., доп. і перероб. Київ: Майстер книг, 2019. 512 с.
4. Губар О.Є. Соціальне страхування у забезпеченні суспільного добробуту. *Фінанси України*. 2012. № 8. С.130-136.
5. Дідківська Л.І., Головка Л.С. Державне регулювання економіки: Навч. посібник. Київ: Знання-прес, 2000. 210 с.

6. Кириленко О.П. Розвиток державного пенсійного страхування в умовах пенсійної реформи: монографія / За ред. О.П. Кириленко, Б.С. Малиняка. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 350 с.

7. Лібанова Е.М. Пенсійна реформа в Україні: напрями реалізації: колективна монографія / За ред. Е.М. Лібанової. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. 2010. 270 с.

8. Мочерний С.В., Довбенко М.В. Економічна теорія: Підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 856 с.

9. Петрушка О., Шулюк Б. Проблеми соціального страхування та напрями його модернізації в Україні. *Економіка. Фінанси. Право*. 2017. С. 59-61.

10. Чугунов І.Я., Насібова О.В. Еволюція фінансового механізму пенсійного забезпечення. *Вісник КНТЕУ*. 2016. №1. С. 80-97.